

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Ekonomikas un vadības fakultāte
Ekonomikas teorijas katedra

DIPLOMDARBS

Mācību procesa pilnveides iespējas temata „Vērtspapīri”
apgūvē vidusskolā

**Profesionālās augstākās izglītības
studiju programmas
Vidusskolas ekonomikas skolotājs
studente
(st. apl.Nr. kv 05037)**

Kristīne Vītola

**Diplomdarba vadītāja
(mag.pedagog., LU lektors)**

Inga Riemere

Rīga 2007

Saturs

Anotācija	3
Annotation	4
Ievads	6
1. Valsts vidējās izglītības standarta prasības un publicētās mācību literatūras apskats par tematu „Vērtspapīri”	9
1.1. Valsts vidējās izglītības standarts mācību priekšmetā „Biznesa ekonomiskie pamati” prasības tematu „Vērtspapīri” apgūvē	9
1.2. LR Izglītības ministrijas Izglītības un eksaminācijas centra mācību priekšmeta „Biznesa ekonomiskie pamati” programmas analīze, problēmas un iespējamie risinājumi	13
1.3. Temata „Vērtspapīri” satura mācīšanas metodikas apskats mācību literatūrā un to atbilstība valsts standarta un mācību programmas prasībām	15
2. Temata „Vērtspapīri” saturiskais izklāsts	24
2.1. Ieskats vērtspapīru tirgus vēsturē	24
2.2. Vērtspapīru tirgus sastāvdaļa	25
2.3. Vērtspapīru klasifikācija	28
2.4. Rīgas Fondu birža	38
3. Temata „Vērtspapīri” metodiskais risinājums mācību procesā	42
3.1. Mācību metodes temata „Vērtspapīri” apgūvē	42
3.2. Mācību stundu apraksti	50
3.2.1. Pirmā stunda. „Vērtspapīri un to veidi”	50
3.2.2. Otrā stunda. „Rīgas Fondu birža”	67
3.2.3. Ceturtā stunda. Pārbaudes darbs	78
Secinājumi un priekšlikumi	83
Izmantotās literatūras un avotu saraksts	85
Pielikumi	

Anotācija

Lai noskaidrotu vai ir nepieciešams pilnveidot esošās mācību metodes ekonomikā, atbilstoši valsts vidējās izglītības standarta „Biznesa ekonomiskie pamati” prasībām, diplomdarba uzrakstīšanas gaitā autore analizē Izglītības un saturs eksaminācijas centra apstiprināto mācību programmu „Biznesa ekonomiskie pamati”, tieši pievēršoties temata „Vērtspapīri” dziļākai izpētei.

Hipotēze: pilnveidot tēmas „Vērtspapīri” mācību saturu tā, lai izraisītu lielāku interesi skolēnos ācību procesā

Darba mērķis: 1) balstoties uz teorētiskām atziņām ekonomikā un pedagoģijā, valdības lēmumu un citu oficiālo dokumentu analīzes, pamatot mācību procesa pilnveides nepieciešamību vidusskolas ekonomikas kursā, izstrādājot konkrētus mācību materiālus un priekšlikumus šī materiāla labākai apgūšanai.

Darba pētījuma objekts – ekonomikas mācīšanas metodika.

Darba pētījuma priekšmets – temata „Vērtspapīri” apguves pilnveides iespējas vidusskolā.

Darba uzdevumi:

1. Analizēt Vispārējās vidējās izglītības standarta mācību priekšmeta „Biznesa ekonomiskie pamati” prasības par tematu „Vērtspapīri”;
2. Noskaidrot mācību programmā un publicētajā mācību literatūrā temata „Vērtspapīri” pilnveidošanas nepieciešamību.
3. Pamatojoties uz speciālo literatūru, izveidot teorētisko daļu par vērtspapīriem;
4. Izstrādāt tēmas “Vērtspapīri” mācību saturs apguves modeli un izstrādāt rekomendācijas tēmas efektīvai apgūšanai Biznesa ekonomisko pamatu stundās vidusskolas ekonomikas kursā.

Kursa darba mērķa un uzdevuma realizēšanā tika pielietotas pedagoģiskās **pētniecības metodes:** pārskata- analītiskais, metodiskais (literatūras pētīšana un analīze; pedagogu un ekonomistu pieredzes pētīšana un apkopošana; savas pieejas un metodikas izstrādāšana).

Pētījuma avoti:

- mācību un speciālā literatūra;
- periodiskie izdevumi;

- Latvijas valsts likumi;
- MK noteikumi;

Darbs sastāv no ievada, teorētiskās un praktiskās daļas, nobeiguma un pielikumiem. Teorētiskā daļa satur plašu tēmas „Vērtspapīri” izklāstu. Pirmā un otrā nodaļā tiek izstrādāts viegli lietojams materiāls ekonomikas stundām vidusskolā.

Annotation

To find out if it is necessary to fulfil the present methods in economics as a subject, according to the demands of the state average educational standard in „The base of business economics”, the author of the work has appealed to the thorough research of securities.

The hypothesis of the investigation is: to perfect the content of the theme „Securities” attracting the seniors students interest in the mentioned theme.

The aim of the work: to substantiate the necessity of improvement the economics course at school basing on the theoretical acknowledgements in economics and pedagogy and analysis of governmental resolutions and other documents. Working out concrete suggestions of acquiring the material.

The object of the research – methodology of teaching economics.

The subject of the research – the theme „Securities”, its perfection and acquiring process at school.

The tasks of the work:

1. To analyse the demands of educational standard in „The base of Business economics” appealing to the theme „Securities”.
2. To find out the theme „Securities” in the curriculum and scientific literary sources.
3. To create the theoretical Chapter of securities on the base of special literary sources.
4. To work out the model of acquiring the educational content of the theme „Securities” as well as the recommendation to effective acquiring the basic knowledge in economics lessons.

To implement the aims and tasks the following research methods have been used: analytical, methodological, summarising of experience economists and educationalists experience, personal approach and development methods.

The sources of the research: educational and special literary sources, periodical publications, the state laws of Latvia, the regulations of methodological commission.

The work consists of introduction, theoretical and practical chapters and lower parts. The theoretical part consists of two chapters and contains the layout of „Securities. The first and second chapters deal with easily used material in economics lessons in secondary school.

Ievads

Mūsdienu pasaulē ekonomika balstās uz attiecībām, kuras rodas precī pērkot un pārdodot tirgū, kur satiekas patērētājs un ražotājs. Patērētājam un ražotājam ir katram savas intereses, kuras tiek risinātas telpā, kuru mēs saucam par *tirgu*. Tāpēc tirgus ir savdabīgs interešu saskaņošanas instruments starp patērētāju un ražotāju.

Attīstoties pasaules valstu ekonomikai, tirgus laika gaitā ir mainījies. Mūsdienās ar vārdu *tirgus* saprot: preču tirgus,

pakalpojumu tirgus,

resursu tirgus,

finansu tirgus,

nekustamā īpašuma tirgus.

Latvijas valstij attīstoties un iekļaujoties Eiropas Savienība (turpmāk tekstā ES) un pasaules tirgū, plaši un ātri pilnveidojas finanšu un nekustamā īpašuma tirgus.

Finansu tirgus - visu valsts naudas resursu kopums, savukārt tāda veida resursu, kuri atrodas nepārtrauktā apgrozībā, sadalīšanā un pārdalīšanā, un kuri mainās piedāvājuma un pieprasījuma ietekmē, kas ir vērsti uz šiem resursiem, no dažādu ekonomikas subjektu puses. Šodien vislielākie resursi pieder ASV, ES un Japānas finanšu tirgiem.

Katrs cilvēks vienmēr ir iesaistīts saimnieciskajā jeb ekonomiskajā aprītē. Cilvēks visu savu dzīvi ir patērētājs vai ražotājs. Tomēr katrs savā dzīvē biežāk ir patērētājs nekā ražotājs.

Mūsu ikdiena sastāv no saimniecisku /ekonomisku/ lielumu pieņemšanas un ekonomisku norišu ķēdes. Šo norišu summa vienas valsts ietvaros tiek saukta par valsts tautsaimniecību jeb ekonomiku.

Ikdienā domāt par saimnieciskā norisēm valstī nozīmē vienlaicīgi domāt arī par pašu eksistenci un izdzīvošanu. Reizē tā ir valstiska un personīga lieta.

Mūsdienās ne tikai uzņēmumiem, bet arī ikkatram Latvijas iedzīvotājam ir iespēja ņemt dalību finanšu tirgū, iegūt savā īpašumā vērtspapīrus. Tomēr ieklausoties cilvēkos, saproti, ka viņiem tas liekas kas grūts un neizprotams, tāpēc ir svarīgi, lai jau vidusskolas ekonomikas mācību priekšmeta programmā skolēni tiktu iepazīstināti ar finanšu tirgus norisēm un vērtspapīriem.

Lai noskaidrotu vai ir nepieciešams pilnveidot esošās mācību metodes ekonomikā, atbilstoši valsts vidējās izglītības standarta „Biznesa ekonomiskie pamati” prasībām, diplomdarba uzrakstīšanas gaitā autore analizē Izglītības un saturs eksaminācijas centra apstiprināto mācību programmu „Biznesa ekonomiskie pamati”, tieši pievēršoties temata „Vērtspapīri” dziļākai izpētei.

Hipotēze: pilnveidot tēmas „Vērtspapīri” mācību saturu tā, lai izraisītu lielāku interesi skolēnos ācību procesā

Darba mērķis: 1) balstoties uz teorētiskām atziņām ekonomikā un pedagoģijā, valdības lēmumu un citu oficiālo dokumentu analīzes, pamatot mācību procesa pilnveides nepieciešamību vidusskolas ekonomikas kursā, izstrādājot konkrētus mācību materiālus un priekšlikumus šī materiāla labākai apgūšanai.

Darba pētījuma objekts – ekonomikas mācīšanas metodika.

Darba pētījuma priekšmets – temata „Vērtspapīri” apguves pilnveides iespējas vidusskolā.

Darba uzdevumi:

5. Analizēt Vispārējās vidējās izglītības standarta mācību priekšmeta „Biznesa ekonomiskie pamati” prasības par tematu „Vērtspapīri”;
6. Noskaidrot mācību programmā un publicētajā mācību literatūrā temata „Vērtspapīri” pilnveidošanas nepieciešamību.
7. Pamatojoties uz speciālo literatūru, izveidot teorētisko daļu par vērtspapīriem;
8. Aplūkot vērtspapīru tirgus plašumu;
9. Izstrādāt tēmas “Vērtspapīri” mācību saturs apguves modeli un izstrādāt rekomendācijas tēmas efektīvai apgūšanai Biznesa ekonomisko pamatu stundās vidusskolas ekonomikas kursā.

Kursa darba mērķa un uzdevuma realizēšanā tika pielietotas pedagoģiskās **pētniecības metodes:** pārskata- analītiskais, metodiskais (literatūras pētīšana un analīze; pedagogu un ekonomistu pieredzes pētīšana un apkopošana; savas pieejas un metodikas izstrādāšana).

Lai izstrādātu studiju darbu, tika izmantota dažāda veida literatūra: par ekonomiskās izglītošanas lomu personības veidošanā, tika pētīta un apkopota V. Diķes, V. Krieviņa, M. Siņicina u.c. pedagogu pieredze. Tika izmantota arī Internet tīklā pieejamā informācija.

Pētījuma avoti:

- mācību un speciālā literatūra;
- periodiskie izdevumi;
- Latvijas valsts likumi;
- MK noteikumi;

Darbs sastāv no ievada, teorētiskās un praktiskās daļas- 3 nodaļas un 9 apakšnodaļas, nobeiguma un pielikumi. Teorētiskā daļa satur plašu tēmas „Vērtspapīri” izklāstu. Pirmā un otrā nodaļā tiek izstrādāts viegli lietojams materiāls ekonomikas stundām vidusskolā.

Ekonomikas mācīšana tirgus ekonomikas apstākļos prasa nemitīgu zināšanu papildināšanu un to realizēšanu dzīvē.

Lai veiksmīgāk apgūtu teorētisko vielu, darbā praktiskajā daļā (3. nodaļa) tiek ietverts materiāla apguves modelis, stundas plāns un stundas aktivitātes ar mūsdienīgu materiāla pasniegšanas metodiku (praktiskie uzdevumi, lietišķas spēles u.c.). Mācību metodiskais materiāls ir veidots tā, lai tas sniegtu daudzpusīgas zināšanas ekonomikā, lai tās varētu papildināt un pārbaudīt. Kā liecina pētījumi, cilvēks ar dzirdi iegaumē tikai 10%, ar redzi – 60%, bet no tā, ko izdara pats, iegaumē 90%. Tāpēc, lai varētu apgalvot, ka orientējamies ekonomikā, ir jāprot teorētiskās zināšanas, ko apgūstam stundās un ārpus tām, izmantot arī praktiski. Autors cer, ka šis mācību modelis palīdzēs Biznesa ekonomisko pamatu stundas pilnveidot un padarīt interesantākas.

1. Valsts vidējās izglītības standarta prasības un publicētās mācību literatūras apskats par tematu „Vērtspapīri”

1.1. Valsts vidējās izglītības standarts mācību priekšmetā „Biznesa ekonomiskie pamati” prasības temata „Vērtspapīri” apgūvē

Vispārējās vidējās izglītības standarts biznesa ekonomikas pamatos veidots un apstiprināts 2001.gadā. Valsts izglītības standarta ievērošana ir obligāta katrai personai, kas īsteno un izstrādā attiecīgo izglītības programmu. Valsts vidējās izglītības standarts aptver visu vidusskolas kursu, tāpēc zem tā ir piesaistīti katra mācību priekšmeta standarti, kas nosaka attiecīgā mācību priekšmeta kursa galvenos mērķus un uzdevumus, mācību priekšmeta vai kursa obligāto saturu, izglītības sasniegumu novērtēšanas formas un kārtību.¹

Vidējās izglītības standarts „Biznesa ekonomiskie pamati” ir apstiprināts ar Izglītība satura un eksaminācijas centra 2001.gada 27.jūlija rīkojumu Nr. 94 un veidots atbilstoši valsts vispārējās izglītības standartā formulētajiem mērķiem, uzdevumiem un sasniedzamajiem rezultātiem, kas paredz īstenot tematiski vienotu mācību procesu vismaz 105 mācību stundām.²

Biznesa ekonomikas pamatu standartā noteiktais mērķis ir:

Veicināt sociāli aktīvas un izglītotas personības veidošanos, kas, balstoties uz ekonomikas likumsakarībām pamatotu izpratni par demokrātiskā sabiedrībā notiekošajiem ekonomiskajiem un sociālajiem procesiem, spētu pilnvērtīgi, aktīvi iesaistīties un dzīvot mūsdienu sabiedrībā.³

Lai varētu sekmīgi realizēt “Biznesa ekonomikas pamatu” standartā noteiktos mērķi, ie nepieciešams veikt šādus sekojošus uzdevumus:

- 1) Radīt vispārējai vidējai izglītībai atbilstošu sistematizētu priekšstatu par ekonomisko procesu norisi sabiedrībā, pilnveidot skolēnu prasmes pareizi lietot ekonomiskos jēdzienus un zināšanas.
- 2) Radīt iespējas skolēniem sagatavoties dzīvei mūsdienu jauktās ekonomikas apstākļos, attīstīt spējas pieņemt pamatodus, pārdomātus un atbildīgus lēmumus, kuri spētu nodrošināt personīgo un sabiedrisko labklājību.

¹ Izglītības likums.// Latvijas Vēstnesis, 1998.gada 17.novembrī, Nr.343., 32.pants.

² ISEC Vispārējās vidējās izglītības standarts: Biznesa ekonomiskie pamati. – R.: LR IZM ISEC, 2002., 3.lpp.

³ Turpat – 4.lpp.

3) Radīt iespējas attīstīt un pilnveidot *integrētās* vai *vispārējās* prasmes:

- *prasmī strādāt ar informāciju* – prot atrast vajadzīgos informācijas avotus, atlasīt, apkopot un analizēt iegūto informāciju, noteikt galveno, svarīgāko, atmet lieko, secināt;
- *pētnieciskā darba prasmes* – prot novērot izmaiņas un konstatēt izmaiņu tendences, precīzi izteikties par novērojumiem, argumentēt, kāpēc dažus parametrus analizē kopā, bet citus atsevišķi, no novērojumu bāzes vispārināt likumsakarības;
- *sadarbības un komunikāciju prasmes* – prot strādāt grupas, vienoties par kritērijiem, pieņemt kompromisa lēmumus un kolektīvi realizēt tos;
- *argumentēšanas prasmes* – prot pieņemt procesu, faktoru un viedokļu daudzveidību, orientēties nestandarta situācijās un argumentēti aizstāvēt un pamatot savu viedokli;
- *projektēšanas prasmes* – prot formulēt problēmu, noteikt tās cēloņus, atrast risinājumus, prot sastādīt darbības plānu un realizēt to;
- *uzņēmību un uzdrīkstēšanos* – ir gatavs problēmsituācijām, nebaidās riskēt un prot pārvarēt zaudējumus;
- *vispārējās intelektuālās prasmes* – kritiski analītiskās domāšanas, prognozējošā un radošā darba prasmes.⁴

Tēma „Vērtspapīri” ir ietverta standarta „Biznesa ekonomiskie pamati” 4. tēmā „Ievads uzņēmējdarbībā (komercdarbībā)” un 5.tēmā „Uzņēmējdarbības (komercdarbības) finansēšana.”⁵

Standartā „Biznesa ekonomiskie pamati” tēma sākas ar galveno jēdzienu un likumsakarību uzskaitījumu, par kurām skolēni gūst priekšstatus un zināšanas un tās ir: kā tiek organizēta un pārvaldīta akciju sabiedrība, galvenie uzņēmuma iekšējie un ārējie līdzekļu avoti, vērtspapīri un to veidi, kā notiek vērtspapīru tirdzniecība fondu biržā, akcijas un to kategorijas, akciju kurss, kā spekulē ar akcijām, izmantojot lāča un buļļa taktiku.⁶

Autore iesaka tēmu „Vērtspapīri” jēdzienus un likumsakarības pilnveidot, jo:

⁴ ISEC Vispārējās vidējās izglītības standarts: Biznesa ekonomiskie pamati. – R.: LR IZM ISEC, 2002., 4.lpp.

⁵ Turpat – 8.-9.lpp.

⁶ ISEC Vispārējās vidējās izglītības standarts: Biznesa ekonomiskie pamati. – R.: LR IZM ISEC, 2002., 9.lpp.

1) Mūsdienu mainīgā dzīves ikdiena un cilvēku vēlme domāt par saviem ienākumiem nākotnē, ilgtermiņā, dod impulsu pedagogiem, ka nepieciešams tēmu „Vērtspapīri” pilnveidot. Uzņēmumi attīstās, pilnveidojas, tajos ieplūst investīcijas, ekonomisti iesaka cilvēkiem naudu ieguldīt vērtspapīros.

Vairums sabiedrības daļa neizprot finanšu tirgu, jo tas ir jauns. Ja cilvēks ikdienā nesaskaras ar vērtspapīriem un viņiem nav nepieciešamā informācija un izpratnes par tiem, ir grūti sabiedrībai izskaidrot vērtspapīru tirgus īpatnības. Tēma „Vērtspapīri” ir plaša, ikdienā mainīga, tajā ir daudz terminu, terminu saīsinājumi, kas nav atsegt standartā.

2) Valsts arī ir sniegusi savu palīdzību iedzīvotājiem. Lai palīdzētu iedzīvotājiem risināt jautājumu par vecuma pensijām, Latvijas valstī ieviesa pensiju līmeņus. Nosakot, ka piedalīšanās 2.pensiju līmenī ir obligāta tiem, kas līdz 2001.gada 1.jūlijam nebija sasnieguši 30 gadu vecumu (dzimuši pēc 1971.gada 1.jūlija). Ar laiku 2.pensiju līmenī tiks iesaistīti visi strādājošie. Savukārt tie, kas shēmas darbības sākumā bija 30 līdz 49 gadu vecumā (dzimuši no 1951.gada 2.jūlija līdz 1971.gada 1.jūlijam ieskaitot), tai varēja un joprojām var pievienoties brīvprātīgi.⁷

Tāpēc skolēniem būtu svarīgi apgūt papildus tēmas:

- Ieguldījumu fondi;
- Informācijas nozīme vērtspapīru tirgū;
- Vērtspapīru tirgus uzraudzība.

Aplūkojot standartu, tas izvirza priekšstatus un zināšanas, kuras skolēns iegūst, apgūstot tēmu „Vērtspapīri”, kā rezultātā skolēnam ir izveidojušās iemaņas un prasmes. Standartā „Biznesa ekonomiskie pamati” ir noteiktas arī prasmes, kuras skolēns iegūst apgūstot tēmu „Vērtspapīri”. Prasmes ir sekojošas:

- No biržas tabulām noteikt akciju kursu;
- Aprēķināt ieguvumu no spekulācijas ar akcijām;
- Izvēlēties ienesīgāko akciju izmantošanas veidu – spekulāciju ar akcijām vai dividenžu iegūšanu.⁸

Pēc autores domām biznesa ekonomika pamatu standartā pie noteiktajām prasmēm vajadzētu iekļaut:

⁷ www.vsaa.lv/vsaa/content/?cat=705 (skatīts 2007.gada 12.martā)

⁸ ISEC Vispārējās vidējās izglītības standarts: Biznesa ekonomiskie pamati. – R.: LR IZM ISEC, 2002., 9.lpp.

- Pamatot, kāpēc nepieciešams zināt, kas ir ieguldījumu fondi un to devums Latvijas iedzīvotājiem;
- Izvēlēties ienesīgāko ieguldījumu fondu;
- Prast analizēt, atrast nepieciešamo informāciju no VSAA valsts fondēto pensiju shēmas dalībnieka konta izraksta.

Pēc autores domām, tas radītu pilnīgu priekšstatu skolēniem par Latvijā esošajiem ieguldījumu fondiem, un skolēnam būtu nepieciešamās prasmes, kā salīdzināt pieejamos ieguldījumu fondus Latvijā un ārpus Latvijas robežām. Tas ir ieguldījums sabiedrības nākotnē, un saistīts ar iedzīvotāju labklājību vecumdienās. Līdz ar to, temata „Vērtspapīri” apguve biznesa pamatu stundās palīdz skolēniem izprast vērtspapīru tirgus attīstību un lomu sabiedrībā, kas tieši ir saistīts nākotnē ar katru skolēnu un viņa vecākiem.

Valsts izglītības standartā ir noteikts, ka skolotājam ir tiesības organizēt mācību procesu pastāvīgi (strādāt pēc paša veidotajām mācību programmām), bet ievērojot mācību priekšmeta standartā paredzētā satura apguvei nepieciešamo laiku.⁹

⁹ Valsts vispārējās vidējās izglītības likums. www.izm.gov.lv

1.2. Latvijas Republikas Izglītības ministrijas Izglītības satura un eksaminācijas centra „Biznesa ekonomiskie pamati” programmas analīze, problēmas un iespējamie risinājumi

Latvijas valsts Izglītības likums nosaka, ka mācību priekšmeta vai kursa programma ir izglītības programmas sastāvdaļa, kas ietver mācību priekšmeta vai kursa mērķus un uzdevumus, saturu, satura apguves plānojumu, iegūtās izglītības vērtēšanas kritērijus un kārtību, kā arī programmas īstenošanai nepieciešamo metožu un līdzekļu uzskaitījumu.¹⁰ Konkrēto mācību programmu biznesa ekonomikas pamatos ir tiesības izstrādāt programmas īstenojošiem pedagogiem, ievērojot atbilstošo skolas izglītības programmu.

Latvijas Republikas Izglītības Zinātnes Ministrijas Izglītības un satura eksaminācijas centra apstiprinātajā mācību programmā ir ietverta tēma „Vērtspapīri”, kas jāapskata: 23., 28., 30., 31. un 66. mācību stundās.¹¹

Darba autore ir kā salīdzinājumu ir izveidojusi tabulu, kur biznesa ekonomisko pamatu standartā iekļautie jautājumi ir salīdzināti ar mācību programmā iekļauto jautājumu izklāstu pa stundām (skat. 1.2.1. tabulu).

„Biznesa ekonomiskie pamati” standartā un mācību programmā iekļauto jautājumu izklāstu pa stundām

1.2.1. tabula

<i>Biznesa ekonomisko pamatu standartā iekļautie jautājumi</i>		<i>Biznesa ekon. pamatu mācību programmā iekļauto jautājumu izklāsts pa stundām</i>
<i>Tēma</i>	<i>Jēdzieni un likumsakarības</i>	
1	2	3
4. Ievads uzņēmējdarbībā (komercdarbībā)	Kā tiek organizēta un pārvaldīta akciju sabiedrība	23.stunda
5. Uzņēmējdarbības (komercdarbības) finansēšana	Galvenie uzņēmuma iekšējie un ārējie līdzekļi	28.stunda
	Vērtspapīri	30.stunda
	Kā notiek vērtspapīru tirdzniecība fondu biržā	30.stunda
	Akcijas, to kategorijas, akciju kurss	30.stunda

¹⁰ Izglītības likums // Latvijas Vēstnesis, 1998.gada 17.novembrī, Nr. 343.

¹¹ Vispārējās vidējās izglītības standarts: Biznesa ekonomiskie pamati. – R.: LR IZM ISEC, 2002., 20.-32..lpp.

1	2	3
	Spekulācija ar akcijām, izmantojot lāča un buļļa taktiku	31.stunda
10. Valdības loma jauktajā ekonomikā	Valsts budžeta ieņēmumu galvenie avoti un lielākie izdevumu posteņi	66.stunda

1.2.2.tabulas datu analīze parāda, ka mācību programma neaptver „Biznesa ekonomikas pamatu” standarta prasības. No standarta izrietošā, izveidotajā 2002.gada mācību programmā, nav ietverti jēdzieni kā - brokeris, valsts obligācijas, likvidācijas kvota. Secinām, ka pildot standarta noteiktās prasības skolēns:

- apgūst standartā ietvertos jēdzienus;
- papildus jēdzienu apgūšana, lai izprastu mācību vielu;
- apgūst jēdzienus, kuri nav iekļauti standartā, bet tie pilnveido mācību vielas izpratni.

Temats „Vērtspapīri” skar privātos uzņēmējus, sabiedrību kā akciju īpašniekus un valsts budžetu. Vērtspapīru apguvei paredzētas 28., 30. un 31.stundā (skatīt 1.tabulu) un 23., 66.stundu (skatīt 1.2.2.tabulu).

**„Biznesa ekonomiskie pamati” mācību programmā paredzētās stundas
tēmas „Vērtspapīri” apgūvē**

1.2.2.tabula

Stunda. Saturs	Jēdzieni	Prasmes	Metodes
23.stunda Akciju sabiedrības un SIA organizēšana	Kapitālsabiedrības	Pamatot, kāda komercdarbības forma būtu piemērotāka noteiktos apstākļos konkrētas darbības veikšanai	Grupu darbs ar uzziņas materiāliem
	Akciju sabiedrība (A/S)		Pārrunas
	Akcija		Lietišķa spēle „Akciju sabiedrības dibināšana”
	Akciju kontrolpakete		
28.stunda Uzņēmuma pamatlīdzekļi un apgrozāmie līdzekļi	Apgrozāmie līdzekļi	Paskaidrot atšķirību starp iekšējiem un ārējiem līdzekļiem.	Pārrunas, uzdevumu risināšana

1.3. Temata „Vērtspapīri” satūra mācīšanas metodikas apskats mācību literatūrā

Ikkatram mācību priekšmetam ir mācību grāmatas, kuras akceptē Izglītības Ministrija (turpmāk tekstā IZM). Laikā, kopš skolās ir mācību priekšmets Biznesa ekonomiskie pamati, ir arī pilnveidojušās un mainījušās mācību grāmatas. Mācību grāmatas ir arī veidotas kā komplekti – mācību grāmata un darba burtnīca.

Lai būtu labāk izvērtēt mācību grāmatas pie tēmas „Vērtspapīri”, apskatīsim mācību grāmatu sarakstu, kuras ir skolās izmantotas kā mācību grāmatas, kopš no 1992.gada Latvijā māca biznesa ekonomikas pamatus, un izmantoto mācību grāmatu klāsts ir neliels (skatīt 1.3.1.tabulu).

Mācību priekšmeta Biznesa ekonomiskie pamati izmantojamās mācību grāmatas

1.3.1.tabula

Nr.	Autors	Mācību grāmata	Izdevniecība. Gads	Lietderīgums
1.	JAL	<i>Lietišķā ekonomika.</i>	R., 1997.	Izmantota klasē kā lasāmā literatūra
2.	JAL	<i>Biznesa pamati.</i>	RaKa, 1998.	Izmantota klasē kā lasāmā literatūra
3.	Vilne D., Birzniece J.	<i>Ekonomika.</i>	RaKa, 1999.	Lietota mācību stundās
4.	Siņicins M.	<i>Biznesa ekonomiskie pamati.</i>	RaKa, 2005.	Lietota mācību stundās
5.	Kumerdanka A.	<i>Biznesa ekonomiskie pamati.</i>	Turība, 2007	Lietota mācību stundās

Latvijā mācību priekšmets ekonomika tika ieviests 1992.gadā. 1993.gadā izdeva apgāda „Lielvārds” mācību grāmatu latviešu valodā, darba burtnīcu un rokasgrāmatu skolotājiem „Lietišķā ekonomika”. Mācību līdzekļi bija tiešs ASV izdoto Junior Achievement grāmatu tulkojums, kas vēl nebija adaptēts Latvijas apstākļiem.

Mācību priekšmeta „Biznesa ekonomiskie pamati” mācīšanā skolotājiem ir iespējams izmantot vairākas mācību grāmatas, izvēloties sev un skolēniem piemērotāko.

Lai vieglāk būtu veikt mācību grāmatu salīdzinājumu, darba autore par katru mācību grāmatu salīdzinājumu apkopojumu apkopos tabulās. Šai nodaļā tālāk, darba autore veiks mācību grāmatu salīdzinājumu.

- 1) **Mācību grāmata:** Junior Achievement izdotā grāmata *Lietišķā ekonomika* 1994. (skatīt 1.3.2. tabulu).

Tika izdota kā pirmā mācību grāmata Latvijā. Mācību grāmata ir tulkota no angļu valodas un tās pamatā ir piemēri no Amerikas Savienotajām valstīm, tajās notiekošajiem ekonomiskajiem procesiem.

1.3.2.tabula

Nodaļa un tēma	Apakštēma	Jēdziens	Skaidrojums
4.nodaļa Patērētājs Amerikas ekonomikā	Ienākuma avoti	dividendes 36.lpp.	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
	Ietaupījuma svarīgums	sertifikāti 38. lpp.	
		valdības obligācijas 38.lpp	
		valdības obligācijas 38.lpp	
		Vērtspapīri 40. lpp.	
5.nodaļa Biznesa (uzņēmējdarbības) uzsākšana	Biznesa organizācijas formas	akcija 54. lpp.	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		akcionārs 54. lpp.	
		dividende 54. lpp.	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
		licenze 56. lpp.	
		Pilnvara 58. lpp.	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
6. nodaļa Uzņēmējdarbības finansēšana	Biznesa līdzekļa avoti	akcijas 61. lpp.	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		obligācijas 61. lpp.	
	Akciju un obligāciju pirkšana un pārdošana	parastās akcijas 64. lpp.	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
		privilģētās akcijas 64. lpp.	
		dividendes 65. lpp.	
		Vērtspapīru un biržu komisija (SEC)	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		sindikāts 65. lpp.	
		Ņujorkas birža 65. lpp.	
		Amerikas birža 65. lpp.	
	brokeri 65. lpp.		
	spekulācija 67.lpp.		
Buļļi 67. lpp.			
Lāči 67. lpp.			
		akciju fondi 69. lpp.	
10.nodaļa Valsts loma	Budžeta deficīts un valsts parāds	valsts obligācijas 122. lpp.	Nav ietverts jēdziena skaidrojums

Darba autores secinājumi par mācību grāmatu:

- mācību procesā skolēns apgūst ASV valsts ekonomikas tendences un attīstību;
- vairākiem jēdzienu doti skaidrojumi no angļu valodas;
- skolēniem mācos biznesa ekonomikas pamatus, vienlaicīgi ir mācību priekšmetu integrācija: ekonomika + angļu valoda;
- jēdzienu skaidrojums ietverts iekavās aiz jēdziena;
- mācību grāmatā nav minēta neviena piemēra no Latvijas valsts ekonomiskās attīstības;
- Nodaļas beigās nav kopsavilkuma, nav uzdevumi risinājumiem, skolotājiem ir jāgatavo papildus uzdevumi tēmas apguves vingrinājumiem.

- 2) **Mācību grāmata:** Junior Achievement *Biznesa pamati*. – R., RaKa, 1998. (skatīt 1.3.3.tabulu).

1.3.3.tabula

Nodaļa un tēma	Apakštēma	Jēdzieni	Skaidrojums
7.nodaļa Uzņēmējdarbības formas	Mazais bizness	akciju sabiedrība 7.3.	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
	Kā tiek organizēti uzņēmumi	akcionāru pilnsapulce 7.5. dividendes 7.6.	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
8.nodaļa Uzņēmējdarbības finansēšana	Uzņēmuma pamatlīdzekļi un apgrozāmie līdzekļi	vērtspapīri 8.2.	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
	Akcijas un obligācijas	akcijas 8.6.	
		dividendes 8.6.	
		parastās akcijas 8.6.	
		priviliģētās akcijas 8.6.	
		personāla akcijas 8.6.	
		dividendes 8.6.	
		akciju kontrolpakete 8.6.	
		fondu birža 8.7.	
		investēšana 8.7.	
		spekulēšana 8.7.	
buļļi 8.7.			
lāči 8.7.			
15. Nauda un finanšu institūcijas	Vērtspapīru tirgus	Brokeri 15.18	Nav ietverts jēdziena skaidrojums

Darba autores secinājumi par mācību grāmatu:

- Katras nodaļas nobeigumā ir uzdevumi vingrinājumiem.
- Tēma „Vērtspapīri” ir plaši izskaidrota, tikai tā ir sadalīta vairākās sīkās tēmās un līdz ar to ir tēmas saraustījums.
- Pie tēmas „Vērtspapīru tirgus” ir ļoti skaidri un sīki izskaidrota kā darbojas vērtspapīru pirkšana un pārdošana. Skaidrojumā ir termini, aiz kuriem iekavās ir ierakstīti apzīmējumi.
- Autore grāmatā ir izveidojusi pie uzdevumu lappuses katrā nodaļas beigās trīs veida uzdevumus: jēdzienam atrodi atbilstošo skaidrojumu, tests, problēmjautājumi.

3) **Mācību grāmata:** Vilne Dace, Birzniece Juta *Ekonomika*. – R., RaKa, 1999. (skatīt 1.3.4.tabulu).

1.3.4.tabula

Nodaļa un tēma	Apakštēma	Jēdziens	Skaidrojums
4.nodaļa Uzņēmējdarbības sākšana	Uzņēmējdarbības veidi	akciju sabiedrība	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		valsts vērtspapīri	
		akcionāru piolnsapulce	
		dividendes	
		likvidācijas kvota	
5.nodaļa Uzņēmējdarbības finansēšana	Biznesa līdzekļu avoti	vērtspapīri	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
	Akcijas un obligācijas	akcija	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		obligācija	
		dividende	
		parastās akcijas	
		privilģētās akcijas	
		personāla akcijas	
		akciju kontrolpakete	
		fondu birža	
		investēšana	
		spekulēšana	
		buļļi	
		lāči	
		vekselis	
		diskonts	
vekseļa nomināls			

Darba autores secinājumi par mācību grāmatu:

- Mācību vielas skaidrojums ļoti vienkārš, labi skolēnam izprotams;
- Akciju veidu salīdzinājums ir apkopots tabulas veidā;
- Akciju un obligāciju ienesīgums apkopots tabulas veidā;
- Katras tēmas nodaļas beigās nav kopsavilkuma un uzdevumi risinājumiem.

- 4) **Mācību grāmata:** Siņicins Mihails Biznesa ekonomiskie pamati. – R., RaKa, 2005.
(skatīt 1.3.5.tabulu).

1.3.5.tabula

Nodaļa un tēma	Apakštēma	Jēdziens	Skaidrojums
<i>3.nodaļa</i> Komercedarbības (uzņēmējdarbības) organizācija un ražotāja rīcība tirgū	Grāmatvedības organizācija un galvenie elementi	vērtspapīri	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
		dividendes	
	Vērtspapīri	Vērtspapīri	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		Vērtspapīru emisija	
		No,imālvērtība	
		Memorandfs	
		Emitents	
		Fondu birža	
		Latvijas Centrālais depozitārijs	
		Brekeris dīleris	
	Vērtspapīru veidi	Akcija	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
		Akciju kurss	
		Priekšrocību akcija	
		Personāla akcija	
		Parastā akcija	
		Papīre akcijas	
Dematerializētās akcijas			
Kāpec uzņēmumi un cilvēki iegādājas vērtspapīrus	Obligācijas	Ir ietverts jēdziena skaidrojums	
	Vekselis		
	Valsts parādzīme		
	Privatizācijas sertifikāti		
Kāpec uzņēmumi un cilvēki iegādājas vērtspapīrus	Dividende	Ir ietverts jēdziena skaidrojums	
	Kotrolpakete		
	spekulācija		
<i>6.nodaļa</i> Nauda un finanšu iestādes	Vērtspapīru tirgus un Rīgas Fondu birža	Rīgas Fondu birža	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		Vērtspapīru emisija	
		Vērtspapīru emitents	
	Kā var nopelnīt fondu biržā, kāpēc pērk akcijas	Vērša (buļļa) taktika	
		„lāča” taktika	
	Fondu tirgus aktivitātes rādītāji	indeksi	
kapitalizācija			
<i>7.nodaļa</i> Tirgus nepilnības un valsts tigus ekonomikā	Valsts budžeta deficīts un tā samazināšanas iespējas, valsts parāds	obligācijas	Nav ietverts jēdziena skaidrojums

Darba autores secinājumi par mācību grāmatu:

- Tēma „Vērtspapīri” ir sadalīti sīkāk pie dažādām tēmām (skatīt 1.3.4. tabulu);
- Katras tēmas sākumā ir kopsavilkums, par ko katrā nodaļā skolēns apgūs;
- Aiz katras nodaļas ir uzdevumi risinājumiem, tie iedalīti pēc grūtības pakāpes: tests, diskusija, paties vai aplams apgalvojums, risināmi uzdevumi utt.;
- Galvenie jēdzieni izcelti kā svarīgi definējumi.

6) **Mācību grāmata:** Kumerdanka Aira „Biznesa ekonomiskie pamati” - R.: Turība, 2007.
(skatīt 1.3.6.tabulu).

1.3.6.tabula

Nodaļa un tēma	Apakštēma	Jēdziens	Skaidrojums
4.nodaļa Komercedarbības būtība un formas	Komersantu piemēri	Fondu birža	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
		vērtspapīri	
		akcija	
		Akcionāru sapulce	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		dividende	Nav ietverts jēdziena skaidrojums
		Akcijas nominālvērtība	
akcijas kategorija			
5.nodaļa Komercedarbības finansēšana	Investīciju veidi un avoti	investēt	Ir ietverts jēdziena skaidrojums
		Akcija	
		Akcijas nominālvērtība	
		Dividende	
	Vērtspapīru veidi	Emitēt	
		Parastās akcija	
		Priekšrocību (priviliģētās) akcijas	
		Personāla akcijas	
		Parāda vērtspapīri	
		obligācija	
		vekselis	
		Valsts iekšējā aizņēmuma parādzīmes	
		Hipotekārā ķīlu zīme	
		Privatizācijas sertifikāti	
	Vērtspapīru tirdzniecība	Rīgas Fondu birža	
		Latvijas Centrālais depozitārijs	
		Emitenti	
investori			
„buļļu” taktika			
„lāču” taktika			

Darba autores secinājumi par mācību grāmatu:

- Grāmata ir nesen izdota un tajā ir daudz jaunas informācijas;
- Ir skolēnam pārskatāmas shēmas par vērtspapīru un akciju veidiem;
- Minēti piemēri par akciju iegādi un dividenžu iegūšanas lielumu;

- Pie tēmas par vērtspapīru tirdzniecību ir uzskaitīti vērtspapīru tirgus dalībnieki;
- Ir ietverta Rīgas Fondu biržas tirdzniecības shēma ar secības skaidrojumiem;
- Katras nodaļas beigās ir nodaļas kopsavilkums.

Darba autore, veicot mācību grāmatu salīdzinājumu, par tēmu „Vērtspapīri” ievēroja, ka mācību grāmatās katram autoram ir sava pieeja mācību tēmas izklāstā. Izanalizētās mācību grāmatas autore iedalītu trīs grupās par tēmu „Vērtspapīri”: ir izklaidēta pie dažādām tēmām, ir izklāstīta vienkopus, ir izklāstīta vienkopus vai pie dažādām tēmām, bet tēmām pievienojot shēmas un salīdzinājuma tabulas (skatīt 1.3.1. – 1.3.6.tabulai).

Otrs būtisks aspekts par tēmu „Vērtspapīri” ir tēmas „Rīgas Fondu biržas” izklāsts, jo tai ir svarīga loma vērtspapīru tirgū. Tā sniedz skolēnam ieskatu kā darbojas vērtspapīru tirgus. Interesansta pieeja šīs shēmas izklāstā ir JAL mācību grāmatā „Lietišķā ekonomika”¹² (skatīt 1.pielikums), Kumerdanka Aira „Biznesa ekonomiskie pamati”¹³ (skatīt 2. pielikums).

Darba autore, izvērtējot biznesa ekonomiskie pamati standartu, programmu un mācību grāmatas, secināja:

- Valsts vispārējās izglītības standarta „Biznesa ekonomiskie pamati” noteiktās prasības ir pamatotas un loģiskas. Tās ietver nepieciešamās zināšanas un prasmes, apgūstot temata „Vērtspapīri” minimumu vidusskolā.
- Papildināt galvenos jēdzienus un likumsakarības, par kurām skolēni iegūst priekšstatus un zināšanas ar ekonomikas terminiem – brokeris, dividendes, akciju kategorija, emitenti, hipotekārā ķīlu zīme, Centrālais depozitārijs, indekss.
- Pilnveidot tēmu apguvi, tajā iekļaujot tēmu „Ieguldījumu fondi”.

¹² Junior Achievement *Lietišķā ekonomika*. – R., 1997., 67.lpp

¹³ Kumerdanka Aira „Biznesa ekonomiskie pamati” - R.: Turība, 2007.85.lpp.

2. Temata „Vērtspapīri” saturiskais izklāsts

2.1. Ieskats vērtspapīru tirgus vēsturē

Privatizācijas process no vienas puses ir saistīts ar jauna veida vērtspapīru parādīšanos tirgū, t.i., privatizācijas sertifikāti, bet no otras puses - sekmē akciju sabiedrību veidošanos par vadošo organizatoriski -tiesisko uzņēmumu formu. Tas kļūst par cēloņi ne tikai jaunu akciju un obligāciju, bet arī atvasināmu no viņiem vērtspapīru, emisijai un korporatīvo vērtspapīru apgrozības palielināšanai.

Vērtspapīru tirgus izveidošanās ir saistīta ar tirdzniecību un praktisko darbību. Viņi radīja pirmos vērtspapīrus - vekselus un konosamentus. Tālākā šī tirgus paplašināšana ir saistīta ar akciju sabiedrību izveidošanos un valsts emisijas darbību. Lielo ģeogrāfisko atklājumu rezultātā jūtami paplašinājās starptautisko tirdzniecību horizonti un uzņēmējiem bija vajadzīgas lielas kapitāla summas, lai varētu izmantot jaunās iespējas. Vēl jo vairāk izdevumi, kas bija saistīti ar ārzemju noieta tirgus un izejvielu avotu apgūšanu, izrādījās nepanesami atsevišķiem cilvēkiem, tā rezultātā izveidojās akciju sabiedrības - Anglijas un Holandes kompānijas, kuras veica tirdzniecības operācijas ar Ost - Indiju, Hudzona līča kompānijas, kuri arī kļuva par pirmajiem lielākajiem vērtspapīru emitentiem. 16. - 17. gadsimtā Anglijā bija izveidotas akciju sabiedrības, kuras finansēja ogļu iegūvi, drenāžas un citus kapitāla ietilpīgus darbus. Kapitāla investēšana vērtspapīros lielos apjomos sākās 19. gs. vidū.

Vērtspapīru forma var būt divejāda – materializēta jeb papīra un dematerializēta jeb elektroniska. Pirms 1940.gada un arī padomju laikā Latvijā bija apgrozībā materializētie vērtspapīri, kas bija uz papīra glīti iespiestas zīmes, kuras gan ir jauki paņemt rokā un dāvināt mazbērniem, bet kuras ir tikpat viegli kā naudu nozagt, izmazgāt veļas mašīnā, nejauši sadedzināt vai kā citādi zaudēt. Nematerializētie jeb elektroniskie vērtspapīri ir daudz noturīgāki pret dažādām sadzīviskām nelaimēm un tos ir daudz vieglāk tirgot – tie nav fiziski jāpārnes no savām mājām uz banku un tad uz biržu un tad atpakaļ. Sekojoši privatizācija - Latvijas vērtspapīru tirgus atjaunošanas sākuma etaps, pārveido vērtspapīrus par finansu instrumentu, kas ir pieejams plašiem iedzīvotāju slāņiem. Mūsdienās visur pāriet uz elektroniskajiem vērtspapīriem un tādi tiek šobrīd tirgoti arī Rīgas Fondu biržā.

2.2. Vērtspapīru tirgus sastāvdaļa

Apskatot teoriju par tēmu „Vērtspapīri”, darba autore iesaka kā pamatliteratūru izmantot grāmatu „Vērtspapīru tirgus zinības”¹⁴.

Oficiālais stāvoklis par akciju sabiedrībām, kredītiestādēm un vērtspapīru tirgu, kas tika pieņemts pēdējos gados, izveidoja priekšnoteikumus vērtspapīru apgrozībai tautsaimniecībā un stabila fondu tirgus formēšanai. Fondu tirgus, kā zināms, tiek veidots no divām daļām, proti, **primārās** un **sekundārās**. Primārajā tirgū izvietojas jaunā izlaiduma vērtspapīri, bet sekundārais tirgus nodrošina to tālākpārdošanu caur **fondu biržu** vai caur **ārpus biržas tirgu**.

Par vērtspapīru **primāro tirgu** kalpo ekonomiskā telpa, caur kuru vērtspapīrs veic ceļu no sava emitenta līdz pirmajam pircējam. Šī telpa tiek dēvēta par ekonomisko ne tikai tāpēc, ka tajā darbojas emitents un investors, bet arī tāpēc, ka tā ir racionāli organizēta (viņai ir raksturīga darba sadale, tas ir tur darbojas specializētas brokeru sabiedrības un dīleru firmas), izpilda noteiktu ekonomisku uzdevumu. Tikai šīs telpas ietvaros emitents var saņemt viņam nepieciešamo kapitāla lielumu. Tālākā vērtspapīru kustība, tas ir pārvietošanās no pirmā pircēja pie n - tā, nevar kalpot par ienākuma avotu emitentam.

Jebkura persona, kurai ir nepieciešamais juridiskais statuss, var iegūt aizņēmuma kapitālu primārajā tirgū, izlaižot obligācijas. Bet jebkuru aizdevumu nepieciešams atgriezt norādītajā termiņā, tāpēc aizdevums, kas iegūts fondu tirgū, mazs atšķiras no bankas kredīta. Šajā tirgū var iegūt ne tikai aizņēmumu, bet arī kapitālu, kuru var vispār neatgriezt. Šī veida kapitāla iegūšanai nepieciešams, lai komercstruktūra iegūtu akciju sabiedrības statusu un izlaistu savas akcijas.

Pirms akciju izlaišanas nepieciešams publicēt speciālu emisijas prospektu, kas saturētu pilnu un patiesu informāciju par atbilstošās akciju sabiedrības darbību, par vadību, kapitālu, ieņēmumu, parādiem un citiem finansiālā stāvokļa rādītājiem. Vairākās valstīs valdība kontrolē, lai emisijas prospekti saturētu iespējami pilnīgāku informāciju par akciju sabiedrības kopējo stāvokli. Latvijā eksistē tāda pati kārtība. Valsts periodiski kontrolē emisijas prospektu pareizību un gadījumā, ja konstatē ļaunprātību, tad tiek piemērotas atbilstošās soda sankcijas. Ar šo nodarbojas Vērtspapīru tirgus komisija.

Emisijas prospektā tiek norādīts ne tikai izlaižamo akciju (obligāciju) kvalitāte, bet arī viņu veidi un izlaisto akciju skaits, kurus akciju sabiedrība plāno pārdot. Emisijas prospekts ir

¹⁴ Aut. kolektīvs Vērtspīru tirgus zinības. – R.: Jumava, 2006.

sava veida preces (šajā gadījumā akciju vai obligāciju) reklāma. Viņai vajag ieinteresēt investoru, prospektā jāpastāsta ne tikai par uzņēmuma stāvokli dotajā brīdī, bet arī nākotnes plāniem, kas pircēju gaida perspektīvā un kādus labumus viņš iegūs, iegādājoties šī emitenta akcijas (obligācijas).

Vairums gadījumos lielāko akciju daļu akciju sabiedrība realizē tirgū garantēta izvietojuma veidā, tas ir ar starpnieka palīdzību, kas ir spējīgs veikt šo operāciju. Amerikas Savienotajās Valstīs šo funkciju ilgāku laiku pildīja komercbankas. Tas arī bija viens no “Lielās ekonomikas krīzes” cēloņiem, kas notika 1929. - 1933. gados. Šādas krīzes cēloni var paskaidrot ar sekojošu piemēru: milzīgus finansiālus līdzekļus bankas bija ieguldījušas ražošanas uzņēmumu vērtspapīros, kad šie uzņēmumi bankrotēja, bankas nesa lielus zaudējumus, un viss zaudējumu smagums gūlās uz ieguldītāju pleciem. Miljoniem cilvēku, kuri uzticēja savus krājumus komercbankām, bija izputināti. Tāpēc 1933. gadā Amerikas Savienotajās Valstīs bija pieņemts Glassa - Stigola likums, kas aizliedza komercbankām sniegt starpnieka pakalpojumus vērtspapīru tirgū. Šis likums 80 - jos gados pakāpeniski tika pārķāpts, tas ir bankām bija atļauts veikt operācijas ar vērtspapīriem (izņemot primāro tirgu), kā arī sniegt dažus dīlera pakalpojumus.

Vērtspapīru izlaišana primārajā tirgū ir saistīta ar sekojošām darbībām:

- emitentam vajag izstrādāt tādus vērtspapīru izlaiduma nosacījumus, kuri garantēs šo vērtspapīru pieprasījumu un nodrošinās to likviditāti, tāpēc ir nepieciešamas vērtspapīru tirgus profesionāļu konsultācijas;
- emitentam jāreģistrē visu vērtspapīru emisija atbilstošajos valsts institūtos, jāsamaksā emisijas nodokļi un jāpublicē visa nepieciešamā informācija par šo izlaidumu;
- emitentam jānodrošina sevi ar kaut kāda garanta atbalstu, kas būtu spējīgs sadalīt atbildību, kura ir saistīta ar emisijas veikšanu, par noteiktu komisijas naudu. Sprotami, kad runa iet par vērtspapīru emisiju, kuru veic emitents ar augstu autoritāti, piemēram, “Coca - Cola”, “IBM”, “General Motors” un citi, tad trūkumu garantijās nav.

Pēc tam, kad emitētie vērtspapīri parādās primārajā tirgū, juridiskas un fiziskas personas necenšas uzreiz tās iegūt savā īpašumā. Iestājas pārdomu periods, kas var ilgt no 2 līdz 4 nedēļām. Šāds periods nevar būt bezgalīgs, jo vērtspapīri var būt izpirkti ar konkurentiem. Pārdomu periodā notiek sindikātu un dīleru firmu vadītāju (kā arī citu personu) pārrunas, kur tiek pieņemti lēmumi par emisijas vai tās daļas iegādi.

Uzreiz tiek akcentēts jautājums par izlaisto akciju cenu. Jaunā izlaiduma akcijām nav

tirgus vērtības, jo tās vēl nepiedalījās darījumos atklātajā tirgū. Pašsaprotami, ka kompānija, kas izlaida akcijas, grib pārdot savus vērtspapīrus par iespējami augstāku cenu, bet investori ir ieinteresēti iegādāties tās par iespējami zemāku cenu. Parasti sākotnējā cena tiek aprēķināta ar dīleru un garantiju sniedzēju starpniecību, bet vērtspapīru gala kursu var noteikt vienīgi tirgus.

Vērtspapīru primārais tirgus vienmēr paliek samērām nenoteikts un kaprīzs. Akcijas un citi vērtspapīri var būt izplatīti netik ātri kā gribētos. Var rasties šaubas par emitējošo uzņēmumu efektivitāti, un tas savukārt var izsaukt šo uzņēmumu akciju kursu krišanu. Tāpēc garantu risks var kļūt ļoti liels. Tirgus stabilitāte lielā mērā būs atkarīga no dīleru un brokeru spējām fiksēt cenu, tas ir nodrošināt tās stabilitāti un nepieļaut nozīmīgas svārstības. Vērtspapīru primārais tirgus ar visu savu organizētību vienmēr saglabā potenciālas briesmas, kuras var izraisīt stabilitātes un līdzsvara izjukšanu.

Vērtspapīru primārā tirgus attīstības perspektīvas ir samērā labvēlīgas. Jaunās akciju sabiedrības, kuras rodas augstu tehnoloģiju nozarēs, lielāko investīciju daļu, kuru novirza uz ražošanas attīstību, iegūst, emitējot vērtspapīrus. Rietumu valstīs, kā arī Krievijā un Latvijā vērtspapīru primārais tirgus ir svarīgākais investīciju piesaistīšanas līdzeklis, lai varētu izpildīt valsts uzņēmumu privatizācijas programmu. Bet arī tiek konstatēta pretēja tendence, proti, pēdējo 30 gadu laikā vadošo valstu starpā bija periodi, kuros akciju izņemšana no apgrozības pārsniedza to emisiju. Tas notika tad, kad pazeminoties banku procentu likmei, akciju sabiedrības deva priekšroku ne akciju emisijai, bet finanšu līdzekļu piesaistīšanai no banku kredītu tirgus.

Pēdējos gados intensīvi notiek vērtspapīru tirgus internacionalizācijas process. Institucionālie investori, lai deversificētu savus līdzekļus, pauž interesi par to valstu vērtspapīriem, kuri attīsta savu nacionālo kapitālu tirgu (jo vairumam no šiem vērtspapīriem ir potenciāla to vērtību palielināšanās iespēja). Kļūstot par Latvijas vērtspapīru tirgus dalībniekiem, rietumu investori ienes progresīvas tās konjunktūras analīzes metodes, fondu vērtību tirdzniecības kultūru un tradīcijas.

3.3.Vērtspapīru klasifikācija

Parasti visu lielo vērtspapīru saimi dala trijās daļās, tas ir akcijās, obligācijās un no šiem atvasinātos vērtspapīros. Bet tomēr vērtspapīru tirgu klasificē vēl sīkāk.

Eksistē daži vērtspapīru klasifikācijas veidi. Viņus iedala sekojošā veidā: 1) veida, 2) atkarībā no saņemamā ienākuma; 3) pēc emitenta rakstura; 4) pēc kategorijas, 5) pēc eksistences termiņa un funkcionēšanas vietas, utt.

1. Vērtspapīrus var sadalīt uz **parādsaistību un investīciju** vērtspapīriem.

Parādsaistība ietver sevī emitenta pienākumu izmaksāt procentus un nodzēst aizņēmuma pamatsummu, saskaņā ar iepriekš apstiprināto grafiku. Pie parādsaistībām attiecas visi obligāciju veidi, vekseļi, ķīlas neatkarīgi no tā, kas ir viņu emitents un kāds ir to eksistences termiņš.

Investīciju vērtspapīrs dot tā īpašniekam tiesības uz noteiktu emitenta aktīva daļu. Šis vērtspapīrs liecina par īpašnieka daļu firmas kapitālā. Pie investīciju vērtspapīriem pieder visu veidu akcijas neatkarīgi no to emitenta.

2. Vēl vienā vērtspapīru klasifikācijas veida pamatā tiek ņemt princips, kas vērtspapīrus emitē. Par emitentiem var būt valsts institūcijas, municipalitātes, korporācijas, finansu institūcijas, katra juridiski tiesiska persona.

Šai sakarā visus parādsaistību un investīciju vērtspapīrus var iedalīt sekojošā veidā:

- valsts parādzīmes, tas ir tādi vērtspapīri, kurus centrālās valdības vārdā izlaiž Finanšu Ministrija. Tie ir vieni no visdrošākajiem vērtspapīru veidiem. Par viņu segumu kalpo valsts budžeta līdzekļi. Visizplatītākie šo vērtspapīru veidi ir valsts kases vekseļi un obligācijas. Ar federālo valdību saistīto uzņēmumu, kuri atrodas federācijas īpašumā, obligācijas, retāk - akcijas;
- municipālie un komunālie vērtspapīri, tas ir vietējo varas orgānu un uzņēmumu vērtspapīri, kuri pieder municipalitātes īpašumam. Par viņu segumu kalpo vietējie nodokļi un federālo valdību dotācijas konkrētiem projektiem. Visizplatītākie šī veida vērtspapīri ir municipālās un komunālās obligācijas. Bez tam apgrozās arī komunālo uzņēmumu akcijas. Par šo akciju segumu kalpo pašu tīrā peļņa;
- korporāciju un finansu institūciju vērtspapīri. Runa iet par juridiskām personām, kurām ir publisko akciju sabiedrību statuss. Pie šiem vērtspapīriem attiecas akcijas un obligācijas. Par viņu emitentiem var būt gan ražošanas, celtniecības, tirdzniecības,

transporta uzņēmumi, gan komercbankas, apdrošināšanas kompānijas, investīciju fondi. Tos uzskata par klasiskajiem vērtspapīriem. Bez tam šādi emitenti var izlaist arī sekundārus vērtspapīrus uz jau izlaisto vērtspapīru pamata. Pie tiem var attiecināt tiesības, apcionus, fjučerus, varantus un citus;

- banku vērtspapīri, to skaitā tiek iekļauti depozītu sertifikāti, čeki, ķīlas lapas un citas banku parādsaistības;
- uzņēmumu vērtspapīri, t., i., komercvekselī, fjučeru kontrakti un citi komerciāli papīri.

3. Par vēl vienu vērtspapīru klasifikācijas pamatu var ņemt atbildi uz sekojošu jautājumu: Kur tiek pārdots tas vai cits vērtspapīru veids? Saskaņā ar to tie dalās naudas tirgus un kapitāla tirgus vērtspapīros. Naudas tirgus - finanšu tirgus tāda daļa, kurā tiek realizēta īstermiņa vērtspapīru pirkšana un pārdošana. Viņu eksistences termiņš no vienas dienas līdz vienam gadam. Kā parasti naudas tirgus apgrozības vērtspapīri ir saistīti ar mazu neatmaksas risku, jo viņus izlaiž aizņēmēji ar augstu atmaksas spējas reitingu. Visaktīvākie šī tirgus dalībnieki ir valsts kases vekseli, depozītu sertifikāti, komerciāli papīri. Viņus var attiecināt pie parādsaistību vērtspapīriem, kaut arī to emitenti tiek iekļauti dažādās klasifikācijas grupās.

Kapitāla tirgus tiek pārstāvēts ar vērtspapīriem, kuru eksistences termiņš ir lielāks par vienu gadu. Par šādiem vērtspapīriem var būt gan parādsaistības, gan investīciju vērtspapīri. Tādus vērtspapīrus izlaiž visāda veida emitenti: valsts, municipalitātes, korporācijas, finanšu institūcijas utt.

Parasti visu lielo vērtspapīru saimi dala trijās daļās, tas ir akcijās, obligācijās un no šiem atvasinātos vērtspapīros.

Akcijas

Senākais un visizplatītākais biržā tirgotais vērtspapīrs ir **akcija**. Akcija ir vērtspapīrs, ko izlaiž (emitē) uzņēmums (emitents), lai iegūtu papildus finanšu līdzekļus savas darbības tālākai pilnveidošanai. Akcija ir apliecinājums, ka tās īpašniekam pieder uzņēmuma īpašuma jeb kapitāla daļa, un viņš ir šī uzņēmuma līdzīpašnieks, kam ir tiesības uz dividendēm vai cita veida ienākumiem. Ienākumus no ieguldījumiem akcijās veido gan uzņēmumu maksātās dividendes (uzņēmuma peļņas daļa, kas tiek izmaksāta akcionāriem), gan šo akciju vērtības pieaugums vērtspapīru tirgū. Akciju iegāde ir arī ātrākais un drošākais paņēmieni, kā kļūt par uzņēmuma

īpašnieku, nemaz to nenodibinot, bet gan vienkārši nopērkot daļu šī uzņēmuma akciju. Jebkurai akcijai ir cena un nominālvērtība, kas nav viens un tas pats. Uzņēmuma akciju nominālvērtība Latvijā parasti ir viens lats. Publisko akciju sabiedrību akcijas tiek tirgotas biržā, un to cena nepārtraukti mainās atkarībā no tā, par kādu cenu akcijas vēlas pārdot un par kādu – pirkt. Lai akcionāri spētu sekot uzņēmuma darbībai, uzņēmuma vadībai ir jāatskaitās akcionāru pilnsapulcēs un jāsapulcē finansu atskaites. Viena no būtiskākajām atskaitēm ir uzņēmuma gada pārskats, kurā tiek arī parādīta peļņa, kas ir pamatā tam, lai akcionāru pilnsapulcē varētu pieņemt lēmumu par dividendžu izmaksu. Akcijas izlaiž korporācijas, akciju emitēšana - korporācijas nodibināšanas veids. Pateicoties akcijai, tās īpašnieks kļūst par korporācijas mantas daļas turētāju. Izlaižot akcijas, korporācijas palielina savas finansiālās spējas, kas ļauj realizēt lielus finansiālus investīciju projektus.

Pastāv dažādi akciju veidi, bet divi galvenie ir **vienkāršā akcija** (*ordinary share, common share*), un **priekšrocību akcija** (*preffered share*).

Vienkāršā akcija - vienkāršs apliecinājums par uzņēmuma kapitāla daļas īpašumu bez papildu tiesībām un pienākumiem. Tās ir visizplatītākais biržā tirgotais vērtspapīrs, un atkarībā no uzņēmuma darbības efektivitātes, šo akciju vērtība biržā mainās. Uzņēmuma “Latvijas gāze” akcijas, kuras patreiz tiek tirgotas Rīgas Fondu biržā, ir tieši šādas – vienkāršās akcijas. Šīs akcijas, ja nav noteikts savādāk, var brīvi pārdot jebkurai interesentam par abas puses apmierinošu cenu. Parastās akcijas paredz dividendes pēc uzņēmuma gada darbības rezultātiem. Šo akciju dažādība ir saistīta ar dažādām tiesībām ietekmēt uzņēmuma pārvaldi: bez balsstiesībām, ar vienas balsstiesībām, ar vairākām balsstiesībām. **Priekšrocību akcija** - arī ir apliecinājums par uzņēmuma kapitāla daļas īpašumu, bet ar papildu tiesībām vai ierobežojumiem. Šīs tiesības un ierobežojumus nosaka uzņēmuma īpašnieki, bet visbiežāk tās varētu būt akcijas bez balsstiesībām, ar ierobežojumu pārdot tās jebkurai citam interesentam, bet ar tiesībām saņemt regulāru, iepriekšnoteiktu ienākumu (dividendes). Uzņēmuma likvidātes gadījumā priekšrocību akciju turētāji saņem savu naudiņu pirms vienkāršo akciju turētājiem. Bieži vien šādas akcijas tiek piešķirtas uzņēmuma vadībai vai pensijā aizejošajiem darbiniekiem pateicībā par ieguldījumu uzņēmuma attīstībā.

Priekšrocību akcijām nav balsstiesību, bet tās vienmēr ir nodrošinātas ar dividendēm un

uzņēmumu likvidācijas gadījumā tiek atmaksātas pirmā kārtā. Šo akciju dažādība ir saistīta ar dažādiem dividenžu izmaksas veidiem: kumulatīvās (dividenžu uzkrāšana), ar piedalīšanos (tiesības uz tīrās peļņas papilddaļu), ar orderiem (tiesības uz tā paša uzņēmuma akciju iegādi par fiksētu cenu), ar peldošām dividendēm (ņemot vērā inflāciju).

Kumulatīvās akcijas biežāk izmanto slikta firmas finansiālā stāvokļa gadījumā, kad nav iespējas izmaksāt dividendes katru gadu. Izpludinātās akcijas, t. i., tādas akcijas, kuras tiek daļēji atmaksātas, bet uzskata par pilnīgi atmaksātām. Tās tiek piešķirtas atbalstīšanai, kā maksājuma līdzeklis, par pakalpojumiem vai produkciju. Akcijas ar maksimālā dividenžu lieluma ierobežojumu, kas var saņemt paša dividendes tikai pēc tā, kad tiek atmaksātas pārējās akcijas. Šāda veida akcijas ir izdevīgas kompānijām ar ļoti lieliem ienākumiem.

Viens no galvenajiem akciju kvalitātes rādītājiem ir viņu kurss, kas ir vienāds ar dividenžu lieluma attiecību pret banku procentu likmi. Akciju tirgus vērtības izmaiņas tiek novērotas pēc to cenām blakus periodos. Uz akciju tirgus vērtību iedarbojas liels skaits dažādu apstākļu.

Privatizācijas sertifikāti

Vairākās pasaules valstīs pēdējos gadu desmitos bija sastopams privatizācijas process. Visintensīvāk šis process tika realizēts Anglijā. Bet rietumu valstīs privatizācija notika attīstītas tirgus ekonomikas apstākļos, kad tirgus ietilpība bija spējīga absorbēt jebkuru privatizējamo uzņēmumu akciju skaitu. Savukārt Latvijā situācija ir savādāka.

Privatizācija, kas notiek neattīstītos Latvijas vērtspapīru tirgus apstākļos un kas ir tieši saistīts ar akcionēšanu, ir sākuma impulss vērtspapīru tirgus izveidošanai, veido tādus apstākļus tirgum, kurā varētu piedalīties liels skaits uzņēmumu un iedzīvotāju.

Privatizācijas procesā tiek radīts jauns vērtspapīru veids, tas ir privatizācijas sertifikāti, kas ir valsts vērtspapīri uz uzrādītāju, kuri dot tiesības uz kādas valsts īpašuma daļas iegūšanu, kas bezmaksas veidā tiek nodotas iedzīvotājiem privatizācijas ceļā. Tādā veidā privatizācijas sertifikāti ir attiecināmi uz parādzīmēm (cits veids - investīciju vērtspapīri, bet par vērtspapīru klasifikāciju runa ies zemāk).

Vēsturē privatizācijas sertifikāti ir zināmi jau kopš Lielās Franču revolūcijas. Valsts atņēma baznīcai tiesības uz zemes īpašumu un izdeva karaļa kreditoriem asinācijās (šodienas izpratnē, t.i., sertifikātus, čekus, talonus), ar kura palīdzību varēja iegūt zemi savā īpašumā.

Dažādās valstīs eksistē sertifikāti, kuri atšķiras savā starpā:

- ar savu nominālvērtību (piemēram, Krievijā sertifikātu nominālvērtība ir 10 USD, Latvijā - 28 LVL);
- ar ieskaitīšanas principiem (piemēram, Latvijā piešķiramo sertifikātu skaits ir atkarīgs no nodzīvoto gadu skaita, Igaunijā - no darba stāža);
- ar izmantošanas iespējām (piemēram, Ungārijā tikai īpašuma iegādei).

Sīkāk aplūkosim sertifikātu izmantošanas iespējas Latvijā:

- zemes pirkšanai;
- mežu iegādei;
- dzīvokļu privatizācijai;
- uzņēmumu privatizācijai;
- sertifikātus var pārdot, kā arī uzdāvināt vai ieguldīt investīciju fondos. .

Pazīstamākie parāda vērtspapīri ir parādzīmes, obligācijas un hipotekārās ķīlu zīmes.

1. Obligācija

Tās ir ilgtermiņa parāda vērtspapīrs (ilgāka par 1 gadu), kuru emitē valsts, pašvaldība vai uzņēmums. Obligācijas īpašniekam tas ir apliecinājums, ka par šo aizdevumu viņš periodiski saņems iepriekš zināmu fiksētu ienākumu t.s. kuponu veidā, kas izteikti kā procenti no obligācijas nominālvērtības. Peļņu no ieguldījumiem obligācijās veido gan ienākumi no kuponu maksājumiem, gan cenu svārstības vērtspapīru tirgū, ja ieguldītājs izlemj obligācijas pārdot.

Visa obligācijas darbības perioda laikā tās īpašnieki var mainīties, bet aizdevuma pamatsummu saņems tas, kura īpašumā obligācija būs perioda beigu datumā. Kā drošības garants, ka aizdevums tiks atmaksāts, kalpo uzņēmumam, pašvaldībai vai valstij piederošais īpašums.

2. Hipotekārā ķīlu zīme

Tās tāpat kā obligācija un parādzīme, ir apliecinājums aizdevumam, bet, atšķirībā no obligācijas, emitents, kas šajā gadījumā ir banka, iegūtos līdzekļus izlieto kredītu izsniegšanai, kuriem kā nodrošinājums kalpo nekustamais īpašums. Līdz ar to šis nekustamais īpašums

pastarpināti kļūst par ķīlu zīmju drošības garantu. Tāpēc hipotekārās ķīlu zīmes tiek uzskatītas par otru drošāko parāda vērtspapīru veidu aiz valsts parāda vērtspapīriem, jo, ja bankai kredīti netiek atdoti, nauda ķīlu zīmju dzēšanai tiks iegūta, pārdodot ieķīlāto nekustamo īpašumu.

Šobrīd Hipotēku banka ir vienīgā banka Latvijā, kas emitējusi hipotekārās ķīlu zīmes (turpmāk - ķīlu zīmes). Ķīlu zīmes tiek emitētas pamatojoties uz Hipotekāro ķīlu zīmju likumu, kurš garantē ieguldījumu drošību.

Ķīlu zīmju galvenās iezīmes ir:

- ieguldījumu drošība
- likviditāte
- ienesīgums

4. Parāda jeb prasījuma vērtspapīrs

Tie ir kā apliecinājums aizdevumam uz noteikumiem, kuri ir zināmi vērtspapīra iegādes brīdī. Ieguldītājs, iegādājoties parāda vērtspapīrus, iegulda savus brīvos līdzekļus un par to periodiski saņem iepriekš noteiktu atlīdzību procentu veidā un pēc noteikta laika saņem atpakaļ sākotnēji aizdoto naudas summu. Katrs parāda vērtspapīrs ir atsevišķs aizdevums, ar kuru ieguldītājs var rīkoties pēc saviem ieskaitiem, piemēram, pārdot citam ieguldītājam – tas nemainīs no vērtspapīra izrietošās saistības. No vērtspapīru izlaidēja (emitenta) viedokļa, parāda vērtspapīru emisija ir naudas līdzekļu aizņemšanās daudzu nelielu aizņēmumu, t.i., vērtspapīru veidā.

Atvasinātie vērtspapīri

Atvasinātie vērtspapīri (*derivatives*) tiek veidoti, pamatojoties uz kādu citu finanšu instrumentu – pamatproduktu: vērtspapīru, preci, procentu likmi, biržas indeksu vai pat citu atvasināto vērtspapīru. Pēc būtības atvasinātie vērtspapīri ir līgumi, kuros ir noteiktas tiesības vai pienākumi, kas jāpilda darījuma partneriem attiecībā uz atvasinātā vērtspapīra pamatproduktu.

Fjūčeri (futures) - termiņdarījumu vērtspapīri, jeb nākotnes līgumi, kuros ir teikts, ka noteiktā datumā darījumā iesaistītās puses veiks kāda noteikta līgumā minēta pamatprodukta (*underlying asset*) un naudas savstarpēju apmaiņu. Par pamatprodukta un naudas attiecību darījuma puses vienojas tagad, bet apmainīsies fjūčera termiņa beigās. Fjūčers ir brīvi tirgojams

biržā un tā darbības perioda laikā tam var mainīties īpašnieki, pienākums izpildīt fjūčera noteikumus ir personai, kurai pieder fjūčers tā izpildes dienā (*maturity date*).

Opcijas (*option*) - līgumi, kuros noteikts, ka noteiktā termiņā darījumā iesaistītās puses var veikt kāda noteikta līgumā minēta pamatprodukta un naudas savstarpēju apmaiņu. Opcijas pircējs iegādājas tikai iespējas, bet ne pienākumus. Tādējādi opcija atšķirībā no fjūčera ir apliecinājums iespējai veikt darījumu ar pamatproduktu, ja opcijas pircējam tas būs izdevīgs.¹⁵

Darījumi ar šādiem sarežģītiem finanšu instrumentiem notiek tādās fondu biržās – kā Chicago Board of Trade (*CBOT*), New York Stock Exchange (*NYSE*), Chicago Board Option Exchange (*CBOE*), London Financial Futures and Options Exchange (*LIFFE*), jo viens no priekšnoteikumiem, lai šādi kompleksi vērtspapīri tiktu ieviesti, ir stabils pieprasījums no tirgus dalībnieku puses. Ir arī atsevišķas biržas, kurās darījumi notiek tikai ar atvasinātiem vērtspapīriem.¹⁶

Ieguldījumu apliecības

Vieni no populārākajiem ieguldījumu veidiem visā pasaulē ir ieguldījumi dažādu ieguldījumu fondu ieguldījumu apliecībās. **Ieguldījumu apliecība** ir ieguldījumu sabiedrības, kas pārvalda ieguldījumu fondu, emitēts vērtspapīrs. Ieguldījumi vērtspapīros (akcijās, obligācijās, nākotnes darījumos u.c.) ir viens no investīciju veidiem, kas dod plašas iespējas nopelnīt vairāk nekā izvietojot naudu bankas depozītā¹⁷.

Ieguldījumu fonds ir lietu (naudas, nekustamā īpašuma u.c.) kopība, kurā ieguldītāji apvieno savus līdzekļus, lai veiktu ieguldījumus ar mērķi panākt ieguldītā kapitāla vērtības pieaugumu. Par saviem ieguldījumiem ieguldītājs saņem ieguldījumu apliecības proporcionāli viņa ieguldījumam fondā. Ieguldījumu fondu mērķis ir samazināt risku darījumos ar vērtspapīriem un veicināt privāto uzkrājumu ieguldīšanu vērtspapīru tirgū. Ieguldījumu fondu ieguldījumu apliecībās dod iespēju ieguldītājiem dalīt risku un izdevumus, kas saistīti ar ieguldījumiem finanšu tirgos, tādējādi gūstot lielākus ienākumus. Ienākums parasti tiek gūts no darījumiem ar fondu mantu, bet citos gadījumos arī dividenžu veidā. Katra ieguldījumu fondu

¹⁵ Aut.kolektīvs Vērtspapīru tirgus zinības. – R., Jumava, 2006.

¹⁶ www.nordea.lv/sitomod/default/index.aspx?pid=67732 (skatīts 2007.gada 26.februārī)

¹⁷ www.tkb.lv/public/?id=96 (skatīt 2007.gada 26.februārī)

profesionālu pārvaldi nodrošina kāda ieguldījumu sabiedrības, kas arī emitē šī fonda ieguldījumu apliecības.

Pasaulē un arī Latvijā tiek izšķirti divi galvenie fondu veidi - atvērtie un slēgtie ieguldījumu fondi, kas sīkāk tiek iedalīti atkarībā no vērtspapīriem un citiem aktīviem, kas veido fondu portfeļus, attiecīgo fondu pārvaldīšanas un peļņas gūšanas stratēģijas.

Ieguldījumu fondu **ieguldījumu apliecību tirdzniecība biržās** ir ļoti līdzīga akciju tirdzniecībai. Biržas informācijā (parasti sakārtotas tabulās) līdzīgi kā akcijām parasti tiek uzrādīta fonda ieguldījumu apliecības vidējā cena, tirdzniecības sesijas pēdējā cena, pieprasījuma un piedāvājuma apjoms un cena, kopējais apgrozījums. Papildus šiem ierastajiem parametriem, tiek rādīta arī ieguldījuma apliecības tīrā aktīvu vērtība.

Biržās sākotnēji tika tirgotas tikai slēgto ieguldījumu fondu apliecības, jo, tā kā fonda pārvaldniekam nav pienākums obligāti atpirkt fonda ieguldījumu apliecības, pastāv nepieciešamība nodrošināt to likviditāti. Pēdējo gadu laikā biržās mēdz tirgot arī atvērto fondu ieguldījumu apliecības, līdz ar to fondu daļu īpašniekiem nodrošinot iespēju tirgoties arī savā starpā, ne tikai pērkot vai atpārdodot fonda ieguldījumu apliecības no fonda pārvaldnieka, tomēr joprojām lielāko daļu atvērto fondu ieguldījumu apliecības biržās netirgo, bet tikai atspoguļo par tām informāciju.

Ņemot vērā finanšu tirgus dažādu instrumentu attīstību, 2001.gada birža izveidoja [Ieguldījumu fondu sarakstu](#), kurā tiek iekļauti gan Latvijā, gan Eiropas Ekonomiskās zonas valstīs reģistrēti ieguldījumu fondi. Pirmais atvērtais ieguldījumu fonds ir ieguldījumu sabiedrības *Baltikums Asset Management* pārvaldītais ieguldījumu fonds *Baltic Index Fund*, kas iekļauts biržas sarakstos 2001.gada 17.aprīlī. Taču atšķirībā no citiem biržā kotētajiem vērtspapīriem, ieguldījumu fondu apliecības, kas iekļautas Ieguldījumu fondu sarakstā, netiek biržā ne pirktas, ne pārdotas. Biržas tirdzniecības sistēma tiek izmantota, lai šo apliecību īpašniekiem un potenciālajiem pircējiem vai pārdevējiem parādītu šo apliecību cenas svārstības un ienesīgumu. Savukārt, šo cenu rēķina pats fonds, kurš arī pats veic apliecību pārdošanu vai atpakaļpirkšanu.

Izanalizējot pasaules pieredzi, varam izvirzīt vairākus faktorus un notikumus, kuri ietekmē akciju cenas izmaiņas - celšanos vai krišanos. Vispirms tie ir visi ar uzņēmumu darbību saistītie apstākļi: izmaiņas uzņēmuma vadībā, ārējie faktori, kas ietekmē uzņēmuma finansiālo darbību (piemēram, vienots Baltijas tirgus pārtikas produktiem, Parlamentārās izmeklēšanas komisijas nodibināšana uzņēmuma privatizācijas likumības izvērtēšanai, īpašas akciju kvotas piešķiršana u.

tml.), informācija par paredzamo peļņas sadali akcionāriem - par dividenžu izmaksu un to lielumu, par prēmijakciju piešķiršanu, ziņas par slēgtajām emisijām un uzņēmumu kontrolpaketes īpašnieku maiņu. Tas var būt arī papildu publikācijas presē, piemēram, uzņēmuma darbības apraksts, analītisks pētījums par šo uzņēmumu vai jauns prospekts.

Vērtspapīru tirgu, tātad arī akciju cenu ietekmē vairāki makroekonomiskie faktori: izmaiņas prognozēs par inflācijas kāpumu vai kritumu; izmaiņas valdībā vai Saeimas vēlēšanas; krasas izmaiņas pasaules fondu tirgū. Pieredze rāda, ka jāseko līdzi arī parādzīmju likmes izmaiņām, jo augošas parādzīmju likmes veicina kapitāla aizplūšanu no akciju tirgus (zūdot pieprasījumam pēc akcijām, kritīsies arī to cena) un otrādi. Svarīga ir informācija par vietējās finansu sistēmas stabilitāti, no kā ir atkarīga vietējo ieguldītāju uzticība Latvijas finansu tirgum. Citiem vārdiem - vai iedzīvotāji uzskata savu līdzekļu ieguldīšanu akcijās par drošu pasākumu.

Vērtspapīru tirgū līdzās ieguldītājiem aktīvi darbojas arī profesionālie vērtspapīru tirgus dalībnieki - banku un brokeru sabiedrību darbinieki. Brokeru pieredze un praktiskās zināšanas ļauj viņiem vērtēt situāciju un izteikt prognozes par paredzamo pieprasījumu pēc uzņēmuma akcijām. Brokeri, tostarp ārvalstu, var ieteikt pirkt un pārdot vai turēt attiecīgās akcijas. Šīs prognozes var ietekmēt akciju cenu.

Tātad varam secināt, ka akciju cenu ietekmējošo faktoru un notikumu ir daudz, bet jāņem vērā, ka tie parasti jāskata kopumā, nevis katrs atsevišķi, un tāpēc ne vienmēr iespējams izcelt vienu dominējošo faktoru, kas ietekmējis akciju cenu izmaiņas (skatīt 2.2.1.tabulu).

Faktori, kas ietekmē akciju cenu.

2.2.1. tabula

Iekšējie faktori	Ārējie faktori
1. Uzņēmuma finansiālais stāvoklis	1. Ekonomiskā konjunktūra
2. Uzņēmuma riska pakāpe	2. Inflācijas līmenis
3. Gaidāmā aktīva vērtība	3. Tirgus riska pakāpe
4. Gaidāmās dividendes	4. Pieņemamais ienesīgums vērtspapīru tirgū
5. Gaidāmā tīrā peļņa	5. Aizņēmuma procentu likme

Uzņēmuma iespējas akciju tirgū

- Iespēju piesaistīt jaunu akciju kapitālu savas darbības attīstībai – lai straujāk attīstītu ražošanu, uzlabotu sabiedrības finansiālo darbību un paplašinātu produkcijas sortimentu un kvalitāti.
- Sabiedrībai kļūstot atklātākai, palielinās iespēja gan jaunu ieguldītāju piesaistei, gan vieglākai kredītu saņemšanai bankās.
- Ja komersanta mērķis ir kāda cita komersanta pārņemšana, tad daļu no pirkuma summas iespējams maksāt ar pārņēmjēja sabiedrības akcijām, savukārt, ja sabiedrības īpašnieki vēlas pārdot sev piederošo uzņēmumu, to ir vieglāk novērtēt, ja tai ir vērā ņemama kotēšanas vēsture.
- Akciju kotācija biržā ir sabiedrības kvalitātes rādītājs.
- Papildus motivāciju sabiedrības darbiniekiem, ja to īpašumā ir sabiedrības akcijas.
- Ārvalstu sadarbības partneru uzticību.
- Papildus publicitāti.

Uzņēmuma akcionāru-ieguldītāju ieguvums kā akciju īpašniekiem

- Iespēju iegādāties akcijas par cenu, ko nosaka tirgus, kā arī iespēju pārdot sev piederošās akcijas;
- Vienkāršāku akciju pārdošanas iespēju caur biržu, nevis ar sabiedrības valdes starpniecību;
- Regulāru informāciju par sabiedrības darbību un finanšu rādītājiem;
- Stabilitāti un papildus drošību, jo akciju sabiedrību, kas publiski piedāvā savas akcijas, darbību uzrauga gan Finanšu un kapitāla tirgus komisija, gan Rīgas Fondu birža;
- Iespēju objektīvi un regulāri novērtēt sava ieguldījuma vērtību.

2.4. Rīgas Fondu birža

Biržas aizsākumi meklējami jau viduslaikos, kad tirdzniecība starp attālām valstīm un pilsētām bija lēna un neaktīva. Cilvēki tomēr atrada veidu, kā apmainīties ar precēm un ziņām par to, kur un kas nopērkams labāk un lētāk. šim nolūkam noteiktās dienās pilsētu centrālajos laukumos tika organizēti gadatirgi, kuros varēja salīdzināt preces un noteikt labāko cenu. Mūsdienu biržas, pēc būtības, rada tādas pašas nosacījumus un nodrošina tādas pašas iespējas kā viduslaiku gadatirgi. Gadsimtu gaitā sarežģītāki ir kļuvuši biržās tirgojamie produkti un tirgošanas nosacījumi, notikusi biržu specializācija un konkurence. Tomēr viena lieta ir palikusi nemainīga cauri gadsimtiem – birža ir centralizēta tirgusvieta ar īpašiem tirdzniecības un norēķinu noteikumiem. Parasti izšķir trīs veidu biržas – preču biržas, valūtas biržas un vērtspapīru biržas.

Rīgas Fondu birža

Latvijas vienīgā birža – Rīgas Fondu birža ir vērtspapīru birža. Tā dibināta 1993.gada 7.decembrī, bet pirmā tirdzniecības sesija notika 1995.gada 25.jūlijā. Sākumā tirdzniecības sesijas notika tikai reizi nedēļā un tika tirgotas četru uzņēmumu akcijas un valsts parādzīmes. Šobrīd tirdzniecība notiek katru darba dienu un tiek tirgotas vairāk nekā 60 uzņēmumu akcijas. Attīstījusies ir arī pati tirdzniecības sistēma. Rīgas Fondu birža ir vienīgā licencētā fondu birža Latvijā. Rīgas Fondu biržā ir moderna elektroniska tirdzniecības sistēma tāpat kā vairumā Eiropas biržu. Biržas brokeri atrodas savos birojos pie datoriem un strādā biržā ar vienota elektroniskā tīkla palīdzību. Varbūt nedaudz vecmodīga, bet toties vizuāli atraktīvāka tirgusvieta ir, piemēram, Ņujorkas birža ar brokeru skaļu kliegšanu un grūstīšanos.

Rīgas Fondu biržas galvenais uzdevums ir:

- nodrošināt iespēju tirdzniecībai ar publiskā apgrozībā esošiem vērtspapīriem;
- gādāt par to, lai tirgus būtu atklāts un caurspīdīgs;
- gādāt, lai visiem ieguldītājiem tirgus informācija būtu vienādi pieejama.

Birža saved kopā ieguldītājus, kuriem ir brīvi līdzekļi un vēlme gūt peļņu, uzņēmumus, kuri vēlas piesaistīt papildus kapitālu, un biržas biedrus - bankas un brokeru sabiedrības, kuri darbojas kā starpnieki ieguldītāju vārdā.

Rīgas Fondu biržā kotētos vērtspapīrus var pirkt vai pārdot tikai ar Rīgas Fondu biržas biedru - licencētu banku vai brokeru sabiedrību, starpniecību. Pašlaik Rīgas Fondu biržai ir 12 biedri.

No 1997. gada novembra Rīgas Fondu biržā tika uzsākta nepārtrauktā vērtspapīru tirdzniecība par mainīgām cenām. Ieguldītājiem visu sesijas laiku ir iespējams redzēt, cik vērtspapīrus un par kādām cenām jebkurā brīdī iespējams nopirkt, kā arī nekavējoties to izdarīt.

Līdztekus pamata biržas funkciju nodrošināšanai, Rīgas Fondu birža aktīvi iesaistījies publiskās privatizācijas programmas īstenošanā par naudu un privatizācijas sertifikātiem.

Rīgas Fondu biržā darījumi notiek izmantojot pilnībā automatizētu tirdzniecības sistēmu. Rīgas Fondu biržā ir *order driven* sistēma - uz ieguldītāju iesniegtajiem uzdevumiem balstīta sistēma. Tās būtība ir tāda, ka biržas datorā tiek ievadīti visi klientu uzdevumi ar piedāvājuma cenu un apjomu. Atsevišķus klientu uzdevumus nedrīkst apvienot vienā uzdevumā, bet tos drīkst sadalīt pēc apjoma, piemēram, vienu uzdevumu par 1000 akcijām drīkst sadalīt 5 uzdevumos par 200 akcijām katru. Dators automātiski atrod piedāvājumam atbilstošu pieprasījumu. Tādējādi biržas dalībnieki zin, par kādu cenu var nopirkt vai pārdot noteiktu apjomu vērtspapīru, bet abas darījumā iesaistītās puses viena otru nezin. Uzdevumu izpildes prioritāte ir balstīta uz uzdevuma ievades laiku. Ja ir divi uzdevumi ar vienādām cenām, tad izpildīts tiks ātrāk ievadītais.

Akciju cenu nosaka cenu svārstību apgabala robežās, pamatojoties uz pieprasījumu un piedāvājumu. Cenu svārstību apgabals ir pieļaujamās vērtspapīra cenas izmaiņas robežas vienas tirdzniecības sesijas laikā. Cenu svārstību apgabals ir 15 % no iepriekšējā tirdzniecības sesijā noteiktās vidējās svērtās vērtspapīra cenas.

Akcijām cena tiek noteikta naudā, bet prasījuma vērtspapīriem - procentos.

Vērtspapīru tirgus indeksi

Lai novērtētu vispārējo tirgus stāvokli kopumā, ir ieviesti specifiski rādītāji, kurus sauc par vērtspapīru tirgus indeksiem. Galvenā indeksa īpašība ir tā, ka viens skaitlis (indekss) parāda visa vērtspapīru tirgus tendences, kas savukārt palīdz ieguldītājiem izvērtēt situāciju un izšķirties par darījumu veikšanu. Vērtspapīru tirgus indekss ir arī makroekonomisks rādītājs, kas ļauj spriest par vērtspapīru tirgus stāvokli valstī un norāda uz valsts ekonomisko attīstību un ekonomikas stabilitātes līmeni.

Šobrīd Rīgas Fondu biržā kotētajām akcijām tiek noteikti divi indeksi – Rīgas Fondu biržas cenu indekss RICI, kas uzrāda akciju cenu izmaiņas, un akciju tirgus kapitalizācijas indekss DJRSE kas uzrāda uzņēmumu tirgus vērtības izmaiņas. Bez tam attiecībā uz lielākajiem Baltijas valstu fondu biržās kotētajiem emitentiem tiek noteikts Baltijas indekss.

Rīgas Fondu biržas indekss RICI (Rīgas cenu indekss) atspoguļo indeksa grozā ietverto uzņēmumu cenu izmaiņas. Visu indeksa aprēķināšanai izmantoto akciju cenu izmaiņām ir vienāda ietekme uz indeksu neatkarīgi no to absolūtās vērtības.

Indekss DJRSE (*Dow Jones Riga Stock Exchange*) ir Rīgas Fondu biržā aktīvi tirgots akciju indekss, kas kalpo kā Latvijas akciju tirgus rakturotājlīkums. Indekss tiek aprēķināts gan latos, gan ASV dolāros. Indekss tiek noteikts, pamatojoties uz Rīgas Fondu biržas datiem.

Baltijas indekss ir cenu indekss to Latvijas, Lietuvas un Igaunijas fondu biržās kotēto akciju sabiedrību akcijām, kas iekļautas Baltijas vērtspapīru sarakstā. Indekss tiek noteikts, pamatojoties uz tirgus datiem no Rīgas Fondu biržas, Tallinas Fondu biržas un Lietuvas Nacionālās fondu biržas. Pažreiz Baltijas indeksā iekļautas trīs Latvijas akciju sabiedrību, kā arī sešu Igaunijas un sešu Lietuvas sabiedrību akcijas.

Darba autore, veidojot teorijas daļu par vērtspapīriem, nonāca pie secinājumiem:

- Tika apskatīti populārākie vērtspapīru veidi (akcijas, obligācijas, ķīlu zīmes, privatizācijas sertifikāti).
- Akciju cenu ietekmējošo faktoru un notikumu ir daudz (uzņēmuma finansiālais stāvoklis, inflācija valstī u.c.).
- Vērtspapīri var būt dažādi gan pēc piederības, gan pēc izmantošanas veida, gan pēc labuma, ko no vērtspapīra īpašnieks no tā var iegūt.
- Apskatīta vērtspapīru tirdzniecības shēma Rīgas Fondu biržas ietavos.
- Latvijā tiek novērota vispārēja vērtspapīru tirgus attīstība un nostiprināšanās. Pieaugot iedzīvotāju ekonomiskai darbībai, tiek veicināta jaunu akciju sabiedrību dibināšana, kas savukārt palielina vērtspapīru tirgus apgrozījumu un apjomus. Mūsu valsts tālākā augšupeja nav iedomājama bez attīstīta un stabila vērtspapīru tirgus. Kas izraisa pozitīvas somas par vērtspapīriem nākotnē.
- Ieguldīt uzņēmumā līdzekļus un tādējādi attīstīt uzņēmumu, vēlāk gūstot peļņu, tieši to var

izdarīt ar vērtspapīru tirgus starpniecību, un cik man zināms, tad mūsu valstī tagad tā ir viena no aktuālākajām problēmām, uzņēmumu attīstība un pārorientācija uz Eiropas Savienību, kam nenoliedzami vajadzīgi milzīgi līdzekļi.

- Iegūt savā īpašumā vērtspapīrus – tas ir ieguldījums savām finansēm nākotnē.

3. Temata „Vērtspapīri” metodiskais risinājums mācību procesā.

3.1. Mācību metodes temata „Vērtspapīri” apguvē

Viens no skolas un skolotāja pamatuzdevumiem ir sagatavot skolēnu dzīvei, audzināt viņu kā brīvu personību, kas spējīgs pastāvīgi domāt, spriest, analizēt sevi un citus, darot to ar atbildības sajūtu pret apkārtējo pasauli, kā arī veicināt skolēna spēju novērtēt, vērtēt, izdarīt loģiskus secinājumus, izteikt tos un spēt argumentēt, sekmēt viņa spēju patstāvīgi pieņemt lēmumus un pārvarēt kļūmes.¹⁸

Ekonomika ir zinātne, kas nemitīgi attīstās. Tās mācīšana tirgus ekonomikas apstākļos prasa nemitīgu zināšanu papildināšanu un to realizēšanu dzīvē. Tamdēļ skolotājam ir jābūt aktīvam, modram, radošam un jācenšas rosināt par tādiem būt arī skolēniem, cenšoties skolēniem pamatos iegūto zināšanu noderīgumu dzīvē.

Ekonomika ir mācību priekšmets, ar kuru skolēni iepazīstas otro reizi. Pirmoreiz pamatskolas posmā sociālo zinību ietvaros, tas ir, 8. klasē apgūstot mācību priekšmetu „Ievads ekonomikā”. Un vidusskolas posmā otro reizi kā mācību priekšmetu „Biznesa ekonomiskie pamati”, kur vidusskolas līmenī prasības ekonomikas pārzināšanai ir daudz augstākas.

Ekonomika kā mācību priekšmets pati par sevi ir izteikta pieaugušo pasaule. Lai varētu tajā “dzīvot”. Taču mūsdienu pasaule par ekonomikas zināšanām liek sajūst jau pusaudzīm, tamdēļ ir vajadzīga zināma dzīves pieredze un saimniecisko faktu pārzināšana, kurus skolēniem, protams, trūkst. Teorētiskās pamatzināšanas skolēni par ekonomiku ir ieguvuši jau 8.klasē, apgūstot mācību priekšmetu „Ievads ekonomikā”. Un vidusskolas posmā skolēniem ir iespējas savas zināšanas pilnveidot.

Skolēniem nākas apgūt lielu daudzumu priekšstatu, jēdzienu un terminu, kurus viņi ikdienā nelieto un tuvākajā laikā arī nelietos. Jāņem vērā, ka bez ekonomikas eksistē arī citas mācību stundas. Darba autorei interesanta un vērā ņemama liekas Glasera mācīšanā metožu piramīda, kurā skolēns no stundā iegūtā atceras, jo iegaumē: lasīšana 10%, klausīšanās 15%, skatīšanās 20%, skatīšanās + klausīšanās 30%, apspriešana un diskutēšana 50%, mācību vielas praktizēšana 75% un citu mācīšana 90%.¹⁹

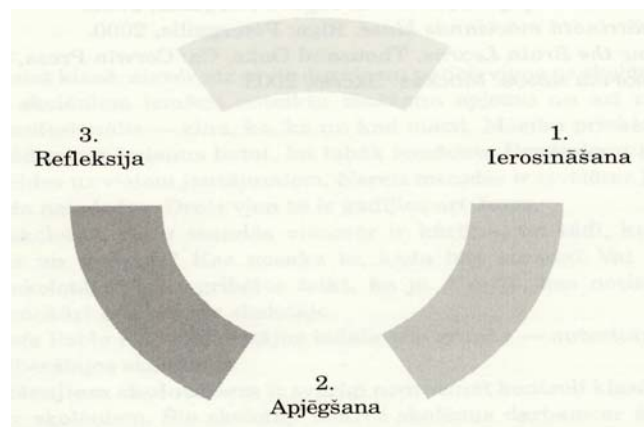
¹⁸ Tūna A. Jaunais skolotājs: pārdomas un ieteikumi mūsdienu skolotājam. – R.: IAC, 2006., 27.lpp.

¹⁹ Kopmane P., Petermane L. Demokrātijas pieredze skolā. – R.: RaKa, 1999., 91.lpp.

Mācību metodiskais materiāls ir veidots tā, lai tas sniegtu daudzpusīgas zināšanas ekonomikā, lai tās varētu papildināt un pārbaudīt. Metodiskais materiāls aptver tēmu „Vērtspapīri”, kuru skolēnam jāapgūst “Ekonomikas biznesa pamatu” stundās. Darba autore mācību līdzekli veidojusi tā, lai to varētu izmantot gan skolēns, gan skolotājs, lai papildinātu savas darba metodes un zināšanas (no vienkāršiem līdz ļoti sarežģītiem). Mūsdienu mācību pieeja rosina skolotājiem strādāt ar mūsdienīgām metodēm – sākot ar jēdzieniem, teoriju, un pārejot uz ekonomikas problēmu risinājumiem, protams, nepazaudējot vecās vērtības. Mācībām vajadzētu dot skolēniem iespēju plānot, organizēt un izvērtēt pašiem savas mācības.

Dzīvu domāšanu nevar izveidot, liekot skolēniem iemācīties vienu vai otru ekonomikas likumu. Ekonomiskā domāšana veidojas nevis no tā, ko skolēns iegaumējis (reproduktīvais līmenis), bet no tā, ko skolēns izpratis (kreatīvais līmenis). Tur, kur šādas pieredzes objektīvu apstākļu dēļ nav, ieteicams izmantot lietišķās spēles, kas attīstītu domāšanu un izpratni skolēnos.

Vairāk jāizmanto vielas apguves induktīvās metodes: no konkrētā uz vispārīgo, no prakses uz teoriju, no faktiem uz likumsakarību. Vairums tradicionālo stundu balstās uz deduktīvo metodiku. Piemēram, skolotājs izstāsta teoriju, pēc tam tiek risināti uzdevumi vai, vēl ļaunāk, tiek atprasīts iepriekšējā stundā uzdotais. Šādi mācīšanas principi neko citu kā “iekalšanas” iemaņas skolēniem nedod (skatīt 3.1.1. attēlu).²⁰

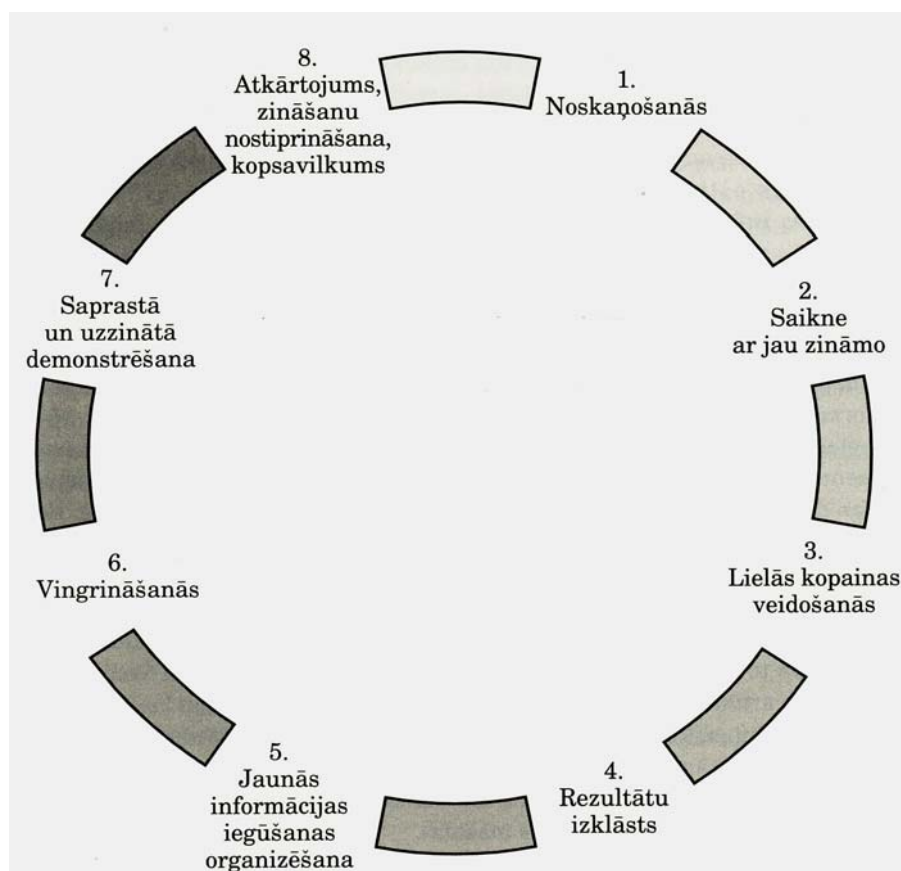

3.1.1.attēls Mācīšanās trīs fāžu cikls [21, 71]

Ir svarīgi, lai skolēni mācītos praktiski, apgūtās teorētiskās zināšanas izmantot reālās dzīves situācijās. Ja skolotājs lieto dažādas aktīvās mācību metodes, tas veicina skolēnu izzināšanas procesu, rosina skolēnu izzinošai darbībai, padara zināšanu apguvi par radošu procesu, veido

²⁰ Tūna A. Jaunais skolotājs: pārdomas un ieteikumi mūsdienu skolotājam. – R.: IAC, 2006., 71.lpp.

iemaņas un prasmi zināšanas izmantot ikdienas dzīvē. Lietojot dažādas aktīvās mācību metodes, pastāv iespēja savas zināšanas, pieredzi sniegt skolēniem interesantā un zinātkāri izraisošā veidā. Tās atdzīvinās mācību saturu, palīdzēs aktīvi iesaistīt skolēnus darbībā, kuras laikā viņi būs spējīgi labāk apgūt mācību vielu.²¹ Tā ir tradicionālās mācīšanās stilu nomaīņa ar kritiskās domāšanas pieeju, kas mācību stundu sadala vairākos posmos nekā tradicionālā pieeja (skatīt 3.1.2. attēlu)²².

3.1.2. attēls Elistera Smita izstrādātais mācīšanās cikls [21, 69].

Šajā līmenī ļoti svarīga ir iespēja izmantot bibliotēkas, datorklasi un citas vietas, kur skolēni var iegūt informāciju. Diskusija, klausīšanās, ideju vētra, lomu spēles, grupu darbs, pētniecība - tā ir daļa no mācību procesa. Tas nozīmē, ka bez tradicionālajām lekcijām ir daudz citu efektīvāku un

²¹ Aut. kolektīvs Ekonomikas pamatprincipi. Aktīvās mācību metodes. Skolotāja grāmata. – R.: Zvaigzne ABC, 1999, 5.lpp.

²² Tūna A. Jaunais skolotājs: pārdomas un ieteikumi mūsdienu skolotājam. – R.: IAC, 2006.,69.lpp.

interesantāku veidu un metožu, kā organizēt ekonomikas stundas un skolēnu izglītošanu. Kā vienu no spilgtiem piemēriem pedagoģijā ir Bendžamina Blūma izveidotā mācību mērķu sistēma²³, kurā ietverts skolēna attieksmju un zināšanu veidošana un domāšanas veicināšana dažādos līmeņos, sākot no vienārša un sarežģītāko.

Blūma taksonomija

3.1.1.tabula

<ul style="list-style-type: none"> • ESOŠĀS ZINĀŠANAS UN PRIEKŠSTĀTI 	<p><u>Atslēgas vārdi:</u> <i>parādi, nosauc, atceries, atstāsti, pastāsti, u.tml.</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • IZPRATNE 	<p><u>Atslēgas vārdi:</u> <i>salīdzini, pretstati, parādi, interpretē, izskaidro, ilustrē, apkopo, klasificē.</i></p>
<p>LIETOŠANA</p>	<p><u>Atslēgas vārdi:</u> <i>lieto, veido, izvēlies, attīsti, organizē, eksperimentē, plāno, risini, modelē</i></p>
<p>ANALĪZE</p>	<p><u>Atslēgas vārdi:</u> <i>analizē, salīdzini, sakārto secībā, attiecības, kategorizācija, pretstati, sadali, pārbaudi, tēma, motīvs, secinājums, atklāj, funkcija, pieņēmums.</i></p>
<p>SINTĒZE</p>	<p><u>Atslēgas vārdi:</u> <i>kombinē, radi, konstruē, formulē, iztēlojies, prognozē, pieņem, diskutē, izmaini, adaptē, pārbaudi, samazini, palielini, savieno, attīsti.</i></p>
<p>IZVĒRTĒŠANA</p>	<p><u>Atslēgas vārdi:</u> <i>izvērtē, pamato, kritizē, nosaki likumsakarības, piekrīti, viedoklis, lem, disputē, apstiprini, atzīmē, secini, nosaki prioritātes, kritērijs, vērtība.</i></p>

²³ www.liis.lv (skatīts 2007.gada 12.martā)

Tāpat skolēnu, kā izglītojamajam izglītošanā būtiska daļa ir aktivitāte. Aktivitātes ir noderīgas pieredzes uzkrāšanai, bet ar to vien nepietiek. Patērētāju izglītībai jādod savs ieguldījums arī priekšstatu veidošanā par sabiedrības sociāli ekonomisko struktūru.

Darba autore sniegs ieskatu dažās mācību metodēs, kuras var izmatot mācību procesā tēmas „Vērtspapīri” apgūvē Biznesa ekonomiskas pamatu stundās vidusskolā.

- Ekonomiskās domāšanas attīstīšanai ikdienā stundās palīdz metodes kā **diskusiju jautājumi, debates, problēmsituāciju modelēšana un analīze**, to attēlošana, izmantojot dažādus grafikus un shēmas un citus ekonomiskos modeļus, ļauj iedziļināties noteiktā ekonomikā parādībā, saprast, ka atsevišķa parādība atrodas mijiedarbībā ar citiem, redzēt tās vietu cēloņsakarību ķēdē un ekonomiskajā sistēmā. **Pašizziņas vingrinājumi**- aptaujas u.c., kā arī **informācijas izpēte, apspriešana, kritiska novērtēšana**- TV reportāžas, avīžraksti, veido prasmi iegūt vajadzīgo informāciju, to sagrupēt, atlasīt, analizēt un pieņemt lēmumu. **Darbs mazās grupās**, kas norit mijiedarbībā citam ar citu, veido prasmi sadarboties kolektīvā, attīstāt spējas kontrolēt un novērtēt savas rīcības ietekmi uz citiem un iekļauties konkurencē. Arī **ekskursijas, intervijas, prātavētra, konkursi, olimpiādes** u.c.²⁴

- **Jautājumi un uzdevumi**

"Jautājumos un uzdevumos" būtiska loma ir tekstam un jautājumiem mācību materiālos. Jautājums kalpo kā pārbaude, vai skolēns ir izpratis informāciju, kuru tikko ir dzirdējis vai lasījis. Paškontroles jautājums ir kā instruments, lai noteiktu skolēnu pašreizējās zināšanas un izpratni vai stimulētu viņus atklāt savu uzvedību un attieksmi. Piemēram, skolēni saņem tekstu, kas izklāsta, kādas problēmas rodas iegādājoties vērtspapīrus. Jautājumi, kādi rodas, ir: Vai uzņēmums, kas emitē akcijas, strādā ar peļņu? Vai tas ir ņemts vērā, nosakot akcijas cenu? Kā veidojas akcijas cena?

- **Projektu darbs**

²⁴ Aut. Kolektīvs Ekonomikas pamatprincipi. Aktīvās mācību metodes, Skolotāja grāmata. – R.: Zvaigzne ABC, 1999, 5.lpp.

To var definēt kā skolēna individuālo vai grupas aktivitāti. Projektu metode sagatavo skolēnus dzīvei, attīstot viņu analīzes, sintēzes un izvērtēšanas, saziņas un sadarbības prasmes. Izvēloties šo metodi skolotājs kļūst par konsultantu. Tieši skolotāja pieeja šā darba organizēšanai, tas, cik lielā mērā skolēnam ir dota izvēles brīvība un tajā pašā laikā atbildība par savu darbu, cik lielā mērā viņam pašam jāatbild uz paša uzdotajiem jautājumiem, jāizvirza sava pozīcija un tā jāaizstāv.²⁵ Skolotājs var darboties kā padomdevējs vai koordinators. Skolēni strādā neatkarīgi no skolotāja un paši gūst pieredzi. Šīs mācību metodes priekšrocība ir tā, ka tiem iespējama tūlītēja praktiska nozīme. Projektu metode sevī ietver mazas citas metodes kā ideju vākšanai un apstrādei – ideju zirneklis, intervijas, iestāžu apmeklējumi, aptaujas anketas un citus.

Projektu darbs prasa īpašu pedagoģisko talantu no skolotāja, ļaujot skolēniem izdarīt pašiem savus secinājumus no projektā iegūtās pieredzes.

- **Lomu spēles**

Lomu spēles ir ļoti sekmīga izglītošanas metode, un tās var būt ļoti vērtīgas, apgūstot mācību vielu par vērtspapīriem. Klasē var radīt un risināt dažādas naudas investīciju problēmas. Dalībniekus iepazīstina ar situāciju un dod īsu aprakstu par lomu, kas katram jāspēlē. Spēlētāji improvizē savus scenārijus, un viņi tiek stimulēti iejusties un priecāties par savu lomu, to pat pārspīlējot. Pārējie - kā publika - spēlē kritiķu lomu. Viņi pieraksta, kādi jautājumi tiek pārrunāti un kādas reakcijas rodas. "Kritiķiem" liek sevi iedomāties šajās lomās un apsvērt, kā viņi reaģētu konkrētajā situācijā. Spēles beigās auditoriju lūdz iepazīstināt ar savām idejām. Lomu spēle prasa rūpīgu plānošanu, un skolotājam iepriekš jādod skaidri norādījumi par tēmu, kas tiek pētīta.

- **Lietišķās spēles**

Ir teorijas un prakses saistība. To lietojot mācību procesā, skolēni mācās, kā rīkoties tirgus apstākļos, sadarboties un konkurēt ar citiem tirgus dalībniekiem, iegūst iemaņas noteikta lēmuma pieņemšanā. Lietišķās spēles ieinteresē skolēnus labāk apgūt ekonomikas teoriju un ļauj izprast tās praktisko nozīmi. Spēles apguve prasa mazliet laika un pacietības no skolēna puses, bet tā ieinteresē skolēnu un pašam skolēnam nemanot liek līdzdarboties spēlē.

- **Uzskates līdzekļi**

²⁵ www.liis.lv/takas/Takas%20ABC/skolotajiem.html

Šādi līdzekļi ir ļoti noderīgi diskusijām, lai iepazītos ar specifisku lietu. Stundās var izmantot visu veidu audiovizuālos mācību līdzekļus. Pasaulē pieejami daudzi šādi mācību līdzekļi, ko gatavo nevalstiskās patērētāju organizācijas (Latvijā tādi vēl nav sastopami). Tomēr ir iespējams izmantot, piemēram, pašu ierakstītas televīzijas vai radio reklāmas - tās lieti noder, diskutējot par reklāmā lietotajām metodēm un tehniku.

- **Datori**

Pasaulē tiek gatavotas dažādas spēles, izmantojot datorus. Ir sastopamas arī dažādas citas programmas, lielākoties par konkrētām tēmām, piemēram, vidi, menedžments un marketingu u.c. Skolēni var atbildēt uz datorā uzdotiem jautājumiem, dators parāda pareizas atbildes, un var tās arī paskaidrot. Daudziem skolēniem tas patīk. Tomēr šādas spēles reizē var spēlēt tikai viens vai divi skolēni.

- **Microsoft PowerPoint**

Tā ir prezentācijas materiālu sagatavošanas programma, kas ietilpst Microsoft Office 2000 sastāvā. Tā var vizuāli papildināt un rosināt skolēnus būt aktīviem mācību stundā. Tā ļauj skolotājam pilnveidot un dāzādēt kādu tēmas izklāstu skolēniem. . Ar MS PowerPoint 2000 palīdzību iespējams sagatavot informatīvus vai reklāmas materiālus, kā arī interaktīvus mācību līdzekļus. MS PowerPoint 2000 ļauj ievietot prezentācijas arī WWW lapu veidā internetā.

Lai efektīvi izmantotu šo mācību līdzekli, vēlamas priekšzināšanas darbā ar Microsoft Word un Microsoft Excel.

MS PowerPoint pamatelements ir slaidis jeb prezentācijas kadrs (slide). Slaidu demonstrācija iespējama ne tikai uz datora ekrāna, bet arī uz lielā ekrāna. Lai to realizētu, datoram nepieciešams pievienot speciālas iekārtas: LCD paneli vai *Multimedia* projektoru. MS PowerPoint slaidus iespējams izdrukāt. Visas šīs iespējas ļaus atrast piemērotākos variantus savu ideju realizēšanai.

- **Internets**

Daudzās ārvalstīs arī internets tiek iesaistīts mācību procesā, arī Latvijā. Tikai skolās ir cita problēma, ar kuru arī ir saskārusies darba autore, ka ne vienmēr, kad vēlamies biznesa ekonomikas stundu novadīt datorklasē, ir iespējams tur pabūt.

Darba autore uzsver, ka internets ir viens no stimuliem, kā risināt mācīšanās problēmas skolēnu vidū. No skolotāja puses stundas sagatavošana datorklasē prasa iepriekšēju sagatavošanos, izvērtēt izvēlētas mājas lapas izvēli, noskaidrot, kādas ir datorprasmes konkrētās klases skolēniem.

Pastāv daudz šķēršļus, kuri ir jāpārvar, lai paaugstinātu ekonomiskās izpratnes līmeni, īpaši pilnveidojot izglītību skolās. Ekonomikas mācīšanai atvēlētais laiks skolu programmās vienmēr ir ierobežots. Tas varētu kļūt pat vēl ierobežotāks, ja pacenstos uzlabot tradicionālo pamatpriekšmetu mācīšanu un mācīšanos. Tad lielu daļu ekonomikā skolēni iegūtu sakarā ar ekonomikas ieviešanu arī citos priekšmetos: mājturībā, ģeogrāfijā, sociālās zinātnēs, vēsturē, uzņēmējdarbības izglītībā u.c. dažreiz diskusijas un domstarpības ekonomikā var radīt šķēršļus ekonomiskās izglītības nozīmīguma palielināšanai skolās.²⁶

PAĀTRINĀTA MĀCĪŠANĀS sniedz strukturētu sistēmu, kurā savienotas jaunas zināšanas par mācīšanās vidi un to, kā cilvēks mācās. Vislabāk nodarbībā izdodas tad, ja netiek pieņemts, ka mācīšana un mācīšanās noteikti pastāv abas kopā. Mācīšanās sākas ar audzēkņa vajadzībām un ir diferencēta un motivēta. Tā ir arī patīkama, dzīvīga un aizraujoša. Šāda mācīšanās ir paātrināta, jo ļauj mācību procesa dalībniekiem apliecināt savas spējas. Paātrinātās mācīšanās cikls balstās uz sapratni par to, kā smadzenes darbojas mācību procesa laikā, kā audzēkņus var motivēt un kā likt viņiem noticēt saviem spēkiem. PA cikla 7 pakāpes var iziet ļoti ātrā tempā un mācību saturs tiek apgūts visu šo procesu gaitā. Lietojot aktīvas mācību metodes, katrā cikla pakāpē var iemācīties ko ļoti būtisku un pavērt skolēniem jaunas iespējas.

Īpaši ekonomikai paātrinātās mācīšanās būs ļoti noderīgi, jo informācija ļoti ātri mainās, stundu skaits ierobežots u.tml., un viss jāpaspēj laikā. Darbā minētās pieejas veicinās katra klases skolēna izaugsmi un sasniegumus (gan apdāvinātiem bērniem, gan parastiem, gan klusiem). Ekonomika ir mācību priekšmets, kas liek veidot ar audzēkņiem siltas, labvēlīgas partnerattiecības ar stingru prasīgumu. Ja skolēni zina, ka stundās drīkst apšaubīt pasniedzēja apgalvojumus (argumentēti, protams), tas izraisa atbrīvotības un radoša darba izjūtas un veicina ekonomiskās domāšanas veidošanos, kas ir tik nepieciešama mūsdienu jaunajai paaudzei.

3.2. Mācību stundu apraksti

Pirmā stunda. „Vērtspapīri un to veidi”

Šajā nodaļā tiek izveidots stundu plāns, ievērojot iepriekšminētus norādījumus, izmantojot paātrinātas mācīšanās paņēmienus un aktīvas mācību metodes, kas palīdz efektīvi iegaumēt jauno vielu, dot iespējas skolēniem ekonomikas zināšanu apguvi un nostiprināšanu padarīt interesantāku un radošāku. Teorētiskais materiāls tika aprakstīts darbā teorētiskajā 2.daļā. Stundām paredzētais vizuālais materiāls tiek sniegts pie katras mācību stundas izklāsta.

Stundu plāns

Mācību priekšmets: Biznesa ekonomiskie pamati

Klase: 10. kl.

Tēma: Vērtspapīri

Stundu tips: kombinētā stunda

Stundu forma: grupālā, individuālā

Stunda izmantojamās metodes: interaktīvās (individuālie uzdevumi, diskusija, domu zirneklis u.c.)

Starppriekšmetu saikne: ģeogrāfija, vēsture, politika, matemātika.

Resursi: mācību priekšmeta klase, tāfele, vizuālais materiāls, darba lapas, zīmējumi, shēmas, rakstāmpiederumi, dažādi avoti, informatīvie materiāli, līmlapiņas.

Klases iekārtojums atbilstoši grupu darbam

Laiks: viena mācību stunda - 40 minūtes

Skolēnu skaits: ne vairāk kā 27 cilvēki

Stundas mērķi un uzdevumi:

- Noskaidrot, ko mēs zinām par vērtspapīriem un to veidiem;
- Noskaidrot, kas ir vērtspapīri un kādi ir to veidi;
- Zināt par iespējām, kuras sniedz mums vērtspapīri;
- Prast izskaidrot, kas ir vērtspapīri un kādi ir to veidi, pamatojot nepieciešamību atšķirt tos;
- Prast atšķirt vērtspapīru veidus pēc to pazīmēm.

- Prast paskaidrot kā var iegādāties akcijas;
- Noskaidrot valsts lomu vērtspapīru tirgū..
- Attīstīt prasmi skaidri formulēt domu un izvirzīt argumentus.
- Mācīt saskatīt, ka jēdzienu zināšanas palīdz saprast informāciju;
- pēc dotās tabulas un grafika nolasīt daudzveidīgu informāciju;
- attīstīt skolēnos prasmi veikt vērtējumu.

Nepieciešamie materiāli:

1. Izdales materiāli: Darba lapa „es zinu, ka vērtspapīri ir.....”.
2. Izdales materiāls: Darba lapa „Dubultā dienasgrāmata”.

1. Vizuālais materiāls „Vērtspapīri ir...”.
2. Vizuālais materiāls „Vērtspapīru tirgus sastāvdaļas”
3. Vizuālais materiāls: prezentācija
4. Vizuālais materiāls: uzdevums par akcijām.

Plānotie rezultāti:

- Ir zināšanas par vērtspapīriem un to veidiem;
- Prot atšķirt vērtspapīru veidus.
- Ir zināšanas un izpratne par vērtspapīru nozīmi kā uzņēmuma apgrozāmajiem līdzekļiem;
- Prot izvēlēties ienesīgāko akciju izmantošanas veidu;

Apgūstamie jēdzieni:

Vērtspapīrs,
 akcija,
 priekšrocību akcija,
 personāla akcijas,
 parāda vērtspapīri,
 obligācija, vekselis,
 valsts iekšējā aizņēmuma parādzīmes,
 hipotekārās ķīlu zīmes,
 privatizācijas sertifikāti.

Stundas gaita

Tēmu ievadot paskaidrot stundas mērķus un uzdevumus

Skolēniem jāattīsta prasme izvēlēties nepieciešamo, precīzo informāciju, lai pieņemtu saprātīgus lēmumus. Uzsvērt, ka skolotāja vēlas, lai audzēkņi kļūtu par cilvēkiem ar kritisku pieeju, apgūtu spēju analizēt, vērtēt, izceļot pozitīvo, noradot trūkumus. Minēt, ka izsakot savu viedokli, tas ir viens no veidiem, kā izveidot un attīstīt savas runas prasmes.

Aktivitāte

Skolotājs skolēniem izdala līmlapas. Un lūdz katram skolēnam uz līmlapas uzrakstīt – ko es zinu, kas ir vērtspapīri? Tas var būt viens teikums, vairāki teikumi. Pat vairāki domu formulējumi. Katru formulējumu skolēns raksta uz atsevišķas līmlapas.

Skolotājs skolēniem pēc pašu vēlmes lūdz nolasīt savu formulējumu - kas ir vērtspapīrs? Skolēni viens otru respektējot, nolasa savus definējumus jēdzienam „Vērtspapīrs”.

Skolotājs uzklausā skolēnu viedokļus un lūdz visiem līmlapas piestiprināt pie klases sienas.

Skolotājs, izmantojot kodoskopu, parāda 1.vizuālo materiālu.

Kopā ar skolēniem skolotājs diskutē dažas minūtes, kas ir vērtspapīrs? Vai šiem jēdziena „vērtspapīrs” formulējumiem ir kas līdzīgs un savstarpēji kopīgs?

Skolotājs skolēniem izstāsta turpmākās stundas daļu – skolēniem tiks rādīta prezentācija par vērtspapīriem un to veidiem, savukārt skolēniem jābūt uzmanīgiem klausītājiem un skatītājiem. Rādot prezentāciju, skolotājs skolēniem papildus stāstīs, lai tēma būtu vieglāk saprotama. Pirms prezentācijas sākuma vēl uzsverot, ka ļoti uzmanīgi jāklausās.

Skolēni kopā ar skolotāju skatās prezentāciju un skolēni klausās skolotāja stāstījumā par vērtspapīriem un to veidiem. Un turpmākās 15 minūtes skolēni skatās un klausās skolotāja stāstījumu par vērtspapīriem un to veidiem.

Skolotājs skolēniem izdala 1.izdales materiālu un skolēni turpmākās piecas minūtes katrs individuāli pilda darba lapu.

Pēc darba lapu aizpildīšanas, skolotāks kopā ar skolēns raiti pārskata prezentāciju un kopīgi salīdzina vērtspapīru veidus. Ja kāds skolēns klausoties ir bijis aizmirsis kādu vērtspapīru veidu, skolēni var tagad pierakstīt iztrūkstošos vērtspapīru veidus.

Skolotājs piedāvā skolēniem risināt uzdevumu par vērtspapīru veidu – akcijām. Skolotājs uz kodoskopa parāda

Stundas noslēgums

Tā kā mācību viela ir apskatīta, skolotājs kopā ar skolēniem pārskata pie klases sienas pielīmētās līmlapas, un tās kopīgi klasificē pēc skolēnu uzrakstītajiem definējumiem (protams, tas ne vienmēr ir iespējams, jo atkarīgs no skolēnu iepriekšējām zināšanām).

Skolotājs vēlreiz pārjautā, kas ir vērtspapīrs? Un kādus vērtspapīru veidus skolēni jau iepriekš bija pieminējuši pie tēmas „Uzņēmējdarbības formas” un „Uzņēmējdarbības finansēšana”?

Mājas darbs

Skolotājs skolēniem sameklēt kādā Latvijas laikrakstā rakstu par Vērtspapīriem. Un izpildīt darba lapu Un šo rakstu paņemt līdzī uz nākamo stundu.

Vērtspapīrs ir:

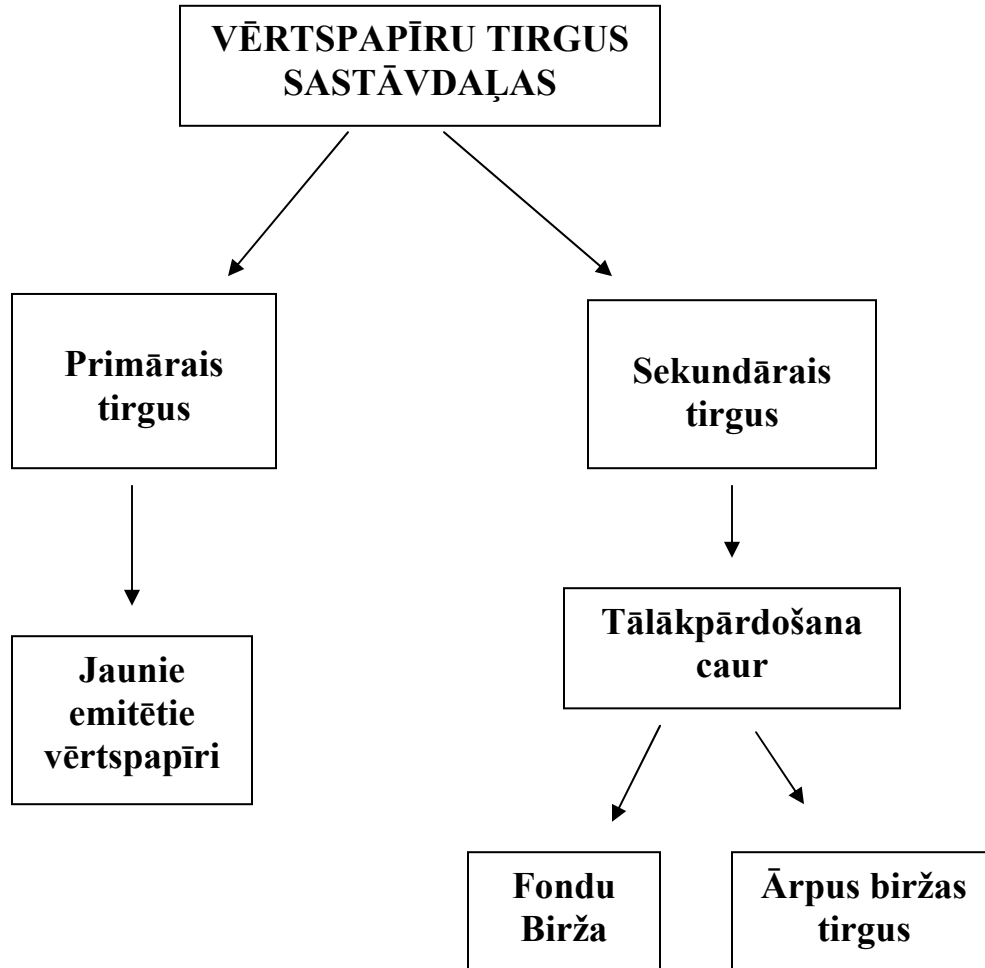
- **privāttiesību dokuments, kas apliecina emitenta saistību pret dokumenta valdītāju un var būt par publiskās apgrozības objektu, nemainoties tajā nostiprināto tiesību apjomam;**²⁷
- **ieguldīšanas instruments**²⁸;
- **termiņs finanšu tirgos pārdodamo un pērkamo parasto akciju, obligāciju un dažu citu vērtspapīru apzīmēšanai**²⁹;
- **Vērtspapīri ir finanšu instrumenti ar ko tiek veikti darījumi finanšu tirgos un kas apliecina kādas personas vai uzņēmuma pienākumus vai tiesības pret citu personu vai uzņēmumu. Pastāv daudzi dažādi vērtspapīru veidi, ko atkarībā no to funkcijām, var sadalīt: īpašuma vērtspapīros, kas apliecina īpašuma piederību, un parāda vērtspapīros, kas apliecina vienas darījumā iesaistītās puses parāda saistības pret otru pusi. Pazīstamākie īpašuma vērtspapīri ir akcijas un fondu daļas, savukārt, zināmākie parāda vērtspapīri ir valsts parādzīmes un obligācijas**³⁰.

²⁷ www.likumi.lv/doc.php?id=36719 (skatīts 2007.gada 13.janvārī).

²⁸ Aut. kolektīvs Vērtspapīru tirgus zinības. – R.: Jumava, 2006., 14.lpp.

²⁹ Starptautiskā biznesa skaidrojošā vārdnīca. – R.: Jumava, 2005., 307.lpp.

³⁰ www.lkb.lv/lat/corporate/corporate-secerities/ (skatīts 2007.gada 22.februārī)

Prezentācija

Uzdevums par akcijām.*1.uzdevums.*

Sabiedrībai ar ierobežotu atbildību „Klaupo” kalendārais gads noslēdzās ar 35 652 Ls lielu peļņu. Akcionāru kopsapulcē tika nolemts, ka dividendēs tiks izmaksāta 45% no gada peļņas. Pārējā naudas summa tiks ieguldīta uzņēmumā - jaunu iekārtu iegādei.

Cik saņems akcionāri dividendēs?

Cik liela naudas summa tiks ieguldīta jaunu iekārtu iegādei?

2.uzdevums.

Sabiedrībai ar ierobežotu atbildību gada peļņa bija 7834 Ls. Pavisam uzņēmumam bija 6 akcionāri – 250 akcijas, 389 akcijas, 500 akcijas, 411 akcijas un 800 akcijas.

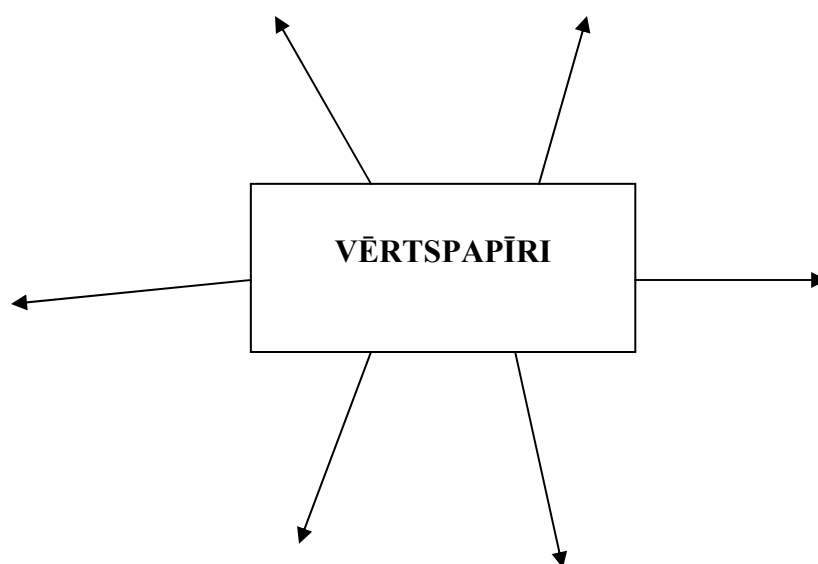
Aprēķini!

Cik liela naudas summa būs par vienu dividendi?

Cik Ls lielu naudas summu saņems katrs akcionārs?

1. Izdales materiāli

Darba lapa „es zinu, ka vērtspapīri ir.....”.

Otrā stunda. Rīgas Fondu birža
Stundu plāns

Mācību priekšmets: Biznesa ekonomiskie pamati

Klase: 10. kl.

Tēma: Vērtspapīri

Stundu tips: kombinētā stunda

Stundu forma: grupālā, individuālā

Stunda izmantojamās metodes: individuālie uzdevumi

Starppriekšmetu saikne: ģeogrāfija, vēsture, politika, matemātika

Resursi: datorklase, tāfele, darba lapas, rakstāmpiederumi.

Klases iekārtojums atbilstoši datorklasei.

Laiks: viena mācību stunda - 40 minūtes

Skolēnu skaits: ne vairāk kā 27 cilvēki

Stundas mērķi un uzdevumi:

- Noskaidrot, kas ir birža;
- Noskaidrot, kādi ir biržas uzdevumi;
- Iepazīties ar Rīgas Fondu biržas vēsturi;
- Prast izskaidrot, cik liela nozīme ir Rīgas Fondu biržai vērtspapīru tirgū Latvijā un pasaulē;
- Prast paskaidrot kā var iegādāties akcijas;
- Noskaidrot kā iegūt ziņas par sev interesējošām akcijām;
- Attīstīt prasmi meklēt informāciju internetā;
- Mācīt saskatīt, ka jēdzienu zināšanas palīdz saprast informāciju;
- pēc dotās tabulas un grafika nolasīt daudzveidīgu informāciju;
- attīstīt skolēnos prasmi pastāvīga darba veikšanā.

Nepieciešamie materiāli:

1. Izdales materiāli: Darba lapa „Rīgas Fondu birža”.
2. Izdales materiāls „Vērtspapīru vārdnīca”.

1. Vizuālais materiāls „Tirdzniecība ar vērtspapīriem Rīgas Fondu biržā.

Plānotie rezultāti:

- Ir zināšanas par Rīgas Fondu biržas darbību.
- Prot pēc pieejamās informācijas noteikt vērtspapīra cenu.
- Ir zināšanas un izpratne par vērtspapīru tirdzniecību.
- Prot izvēlēties ienesīgāko akciju.

Apgūstamie jēdzieni:

Rīgas Fondu birža

Emisija

Reģistrācija

Investori

Starpnieki

Stundas gaita

Tēmu ievadot paskaidrot stundas mērķus un uzdevumus

Skolotāja iepazīstina skolēnus ar stundas tēmu. Skolotāja parbauda, lai katram skolēnam būtu sava darba vieta datorklasē.

Aktivitāte

Skolotājs skolēniem ievadā uz kodoskopa parāda 1. Vizuālais materiāls „Rīgas Fondu biržas vērtspapīru tirdzniecības shēmu”, lai skolēniem būtu priekšstats, kā notiek vērtspapīru tirdzniecība. Skolēni var uzdot sev interesējošus jautājumus.

Pēc Rīgas Fondu biržas tirdzniecības shēmas apskatres, skolotāja uz tāfeles uzraksta Rīgas Fondu biržas mājaslapas adresi (www.baltic.omxgroup.com) . Skolēniem izdala 1. Izdales materiālu: darba lapu „Rīgas Fondu birža” un 2. Izdales materiālu „Vērtspapīru vārdnīca”.

Skolēniem ir laiks strādāt visu mācību stundu.

Stundas darbs tiks vērtēts ar vērtējumu 1 – 10 balles.

Stundas noslēgums

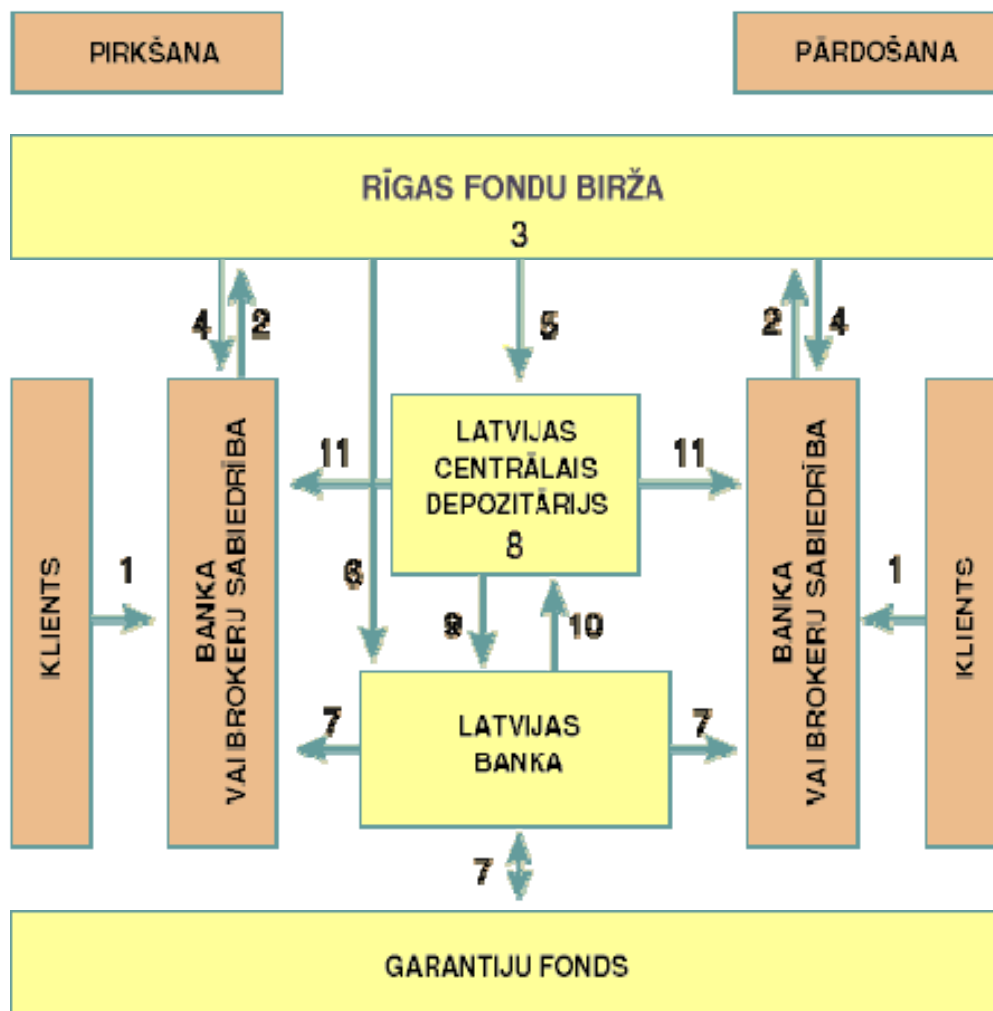
Skolotāja savāc no skolēniem darba lapas un rezultātus paziņos nākamajā stundā.

Mājas darbs

Gatavoties pārbaudes darbam par vērtspapīriem.

1. *Vizuālais materiāls*

RĪGAS FONDU BIRŽAS TIRDZNICĪBAS SHĒMA

1. Klients dod pirkšanas (pārdošanas) uzdevumu finansu starpniekam - bankas brokeru nodaļai vai brokeru sabiedrībai, kas darbojas kā vērtspapīru kontu turētājs un starpnieks. Pieņemot uzdevumu, tiek veikta klienta uzdevuma nodrošinājuma (nauda un vērtspapīri) pārbaude.
2. Finansu starpnieks (Rīgas Fondu biržas biedrs) līdz tirdzniecības sesijas beigām (T) dienā iesniedz uzdevumu Biržā. Uzdevumu apvienošana brokerim nav atļauta - 1 klienta uzdevums = 1 tirgus uzdevums.
3. Darījumi Biržā tiek slēgti ar automātiskās tirdzniecības sistēmas (ATS) palīdzību. Tirdzniecības sesijas beigās Birža apkopo visus uzdevumus un nosaka vērtspapīru cenu.
4. Par darījuma izpildi automātiski tiek paziņots Biržas biedram.
5. Pēc sesijas slēgšanas tirdzniecības rezultāti tiek nosūtīti uz Latvijas Centrālo depozitāriju.
6. Rīgas Fondu birža tirdzniecības sesijas beigās veic aprēķinus par Garantiju fondā veicamajām mainīgajām maksām, un dod rīkojumu Latvijas Bankai veikt maksājumus.
7. Latvijas Banka veic maksājumus starp banku korespondējošiem kontiem un Garantiju Fonda kontu.
8. Depozitārijs (N-1) dienā veic vērtspapīru nodrošinājuma pārbaudi un iesniedz pieprasījumu Latvijas Bankai par naudas rezervēšanu. Ja pārdevēja kontā nav pietiekošs vērtspapīru daudzums, DVP process tiek apturēts.
9. Naudas un vērtspapīru pietiekamības gadījumā Depozitārijs (N) dienā dod Latvijas Bankai rīkojumu pārskaitīt naudu un veic vērtspapīru piegādi vienlaicīgi ar samaksu (DVP process). Ja pircēja kontā nav pietiekošs naudas daudzums, DVP process tiek apturēts.
10. Latvijas Banka nosūta informāciju par naudas kontu stāvokli uz Depozitāriju.
11. Depozitārijs dod vērtspapīru kontu izrakstus finansu starpniekiem.

Darba lapa „Rīgas Fondu birža”

.... klases skolnie.....

1.uzdevums

Atbildi uz jautājumiem: Kas ir Rīgas Fondu birža?

.....
.....
.....

Kādas galvenās sadaļas veido Rīgas Fondu biržas mājas lapu?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

2.uzdevums

Kādus vērtspapīrus šodien tirgū piedāvā Rīgas Fondu birža?

.....
.....
.....

3.uzdevums

Vai mājaslapa piedāvā informāciju, kā iegādāties vērtspapīrus?

.....

4.uzdevums

Kas ir indekss?

5.uzdevums

Vai mājas lapā pie sadaļas 'Tirdzniecība' ir iespējams uzzināt par vērtspapīru kursu, tā kritumiem? Kas par to liecina?

6.uzdevums

Vai Tevi ieinteresēja šī mājas lapa?

Kādas grūtības Tev sagādā, apskatot un lasot informāciju šai ājas lapā?

Vai vēlies iegādāties vērtspapīrus? Varbūt vari nosaukt konkrētu uzņēmumu kā akcijas vēlies iegādāties!

7.uzdevums

Ko Tu citiem ieteiktu apskatīties un izlasīt šajā mājaslapā?

Iegūtais vērtējums balles.

Vērtspapīru vārdnīca

Akcija - vērtspapīrs, kas apliecina īpašuma tiesības uz uzņēmēj sabiedrības daļu, dod tiesības piedalīties sabiedrības pārvaldē un saņemt akciju sabiedrības peļņas daļu - dividendi.

Akciju aprites ātrums - tirdzniecības sesijā tirgoto uzņēmuma akciju skaits dalīts ar kopējo apgrozībā izlaisto akciju skaitu šajā dienā. Statistikas pārskatā norādītais skaitlis ir akciju aprites ātrumu summa noteiktā periodā sesijās, kas pareizināta ar koeficientu, lai iegūtu akciju gada aprites ātrumu.

Akciju kontrolpakete - zināms akciju skaits, kas to īpašniekam dod iespēju pārvaldīt akciju sabiedrību. Parasti akciju kontrolpaketē nav vajadzīgs vairāk par 25 - 30 % no visu izlaisto akciju skaita, jo pārējās akcijas sadalās starp daudziem akciju īpašniekiem, kuriem sabiedrības lietu kārošanā vairs nav izšķirošas nozīmes.

Akciju sabiedrība (tekstā arī a/s) - ir uzņēmēj sabiedrība, kuras pamatkapitāls sastāv no akciju nominālvērtību kopsummas.

Aktīvi - uzņēmuma īpašums, ko veido pamatlīdzekļi un apgrozāmie līdzekļi.

Agrozījums (biržā) - tirdzniecības sesijā tirgoto vērtspapīru apjoms (skaits*cena).

Ārpusbiržas tirgus - vērtspapīros nostiprināto tiesību iegūšana un atdošana, kas notiek ārpus fondu biržas un ko regulē Vērtspapīru tirgus komisija.

Atpakaļpirkuma darījumi - darījumi, kuros pircējs apņemas savu pirktu lietu pārdot atpakaļ pārdevējam pēc viņa pieprasījuma.

Atvasinātie vērtspapīri - finansu dokuments, kura vērtību nosaka preču vai vērtspapīru indeksu cenu izmaiņas.

Bilance - uzņēmuma īpašuma uzskaites forma, kurā raksturota uzņēmuma kapitāla veidošanās avoti (pasīvs) un šī kapitāla izvietojums (aktīvs).

Biržas biedrs - biržas akcionāri, licencētas juridiskas personas, kas ieguvuši speciālu atļauju (saskaņā ar biržas noteikumiem) piedalīties biržas tirdzniecības sesijās.

Biržas tirgus - darījumi, kas tiek veikti biržā, izmantojot biržas tirdzniecības un norēķinu procedūru. Biržas tirgū neietilpst tiešie darījumi.

Blue-chip - tās ir publiskā apgrozībā esošas tāda uzņēmuma likvidas akcijas, kurš labi pazīstams un ar ilgu peļņu un dividenžu maksāšanas vēsturi, piemēram, *IBM, General Electric, duPont* akcijas. Parasti *blue-chip* akcijas ir dārgas un maksā salīdzinoši nelielas dividendes, bet toties ieguldīšana šajās akcijās saistīta ar zemu risku.

Brīvais saraksts - Biržas Brīvajā sarakstā var tikt iekļauti vērtspapīri, kuri atbilst šādām prasībām:
1) Vērtspapīru tirgus komisija ir atļāvusi šī vērtspapīru laidiena publisko apgrozību;
2) Biržas Brīvajā sarakstā iekļauto vērtspapīru emitentam ir jāiesniedz Biržai likumā noteiktā kārtībā apstiprināts gada pārskats līdz katra nākošā gada 1. maijam. Vērtspapīru iekļaušana Brīvajā sarakstā notiek bez maksas. Pie tam šādu iesniegumu Biržai var rakstīt ne tikai pats uzņēmums, bet arī Biržas biedrs - banka vai brokeru sabiedrība. Ja uzņēmuma akcijas ir piedāvātas publiskajā piedāvājumā par sertifikātiem, tad šādu iesniegumu var iesniegt arī Latvijas Privatizācijas aģentūra.

Brokeris (Biržas brokeris) - licencēts Biržas biedra - bankas vai brokeru sabiedrības darbinieks, kas veic darījumus ar vērtspapīriem Biržas biedra vārdā.

Brokeru sabiedrība - licenzēta juridiska persona, kas veic starpniecības darījumus un sniedz konsultācijas vērtspapīru tirgū.

Centrālais depozitārijs - Centrālais depozitārijs iegrāmato, uzskaita un glabā visus publiskajā apgrozībā izlaistos un atrodošos vērtspapīrus.

Centrālais tirgus - vērtspapīru cenas noteikšana un darījumu slēgšana, koncentrējot iesniegtos pirkšanas un pārdošanas uzdevumus, lai noteiktu vienu cenu katram vērtspapīru laidienam un nodrošinātu lielāko tirgoto vērtspapīru skaitu.

Cenu indekss - cenu indekss (RICI - Rīgas Fondu biržas cenu indekss) atšķirībā no kapitalizācijas indeksiem (piemēram, *Dow Jones RSE*), atspoguļo indeksa grozā ietvertu uzņēmumu cenu izmaiņas. Indeksa aprēķina metodika nodrošina, lai visu indeksa aprēķināšanai izmantoto akciju cenu izmaiņām būtu vienāda ietekme uz indeksu. Pie tam vairāku biržas indeksu pastāvēšana, kas parāda vērtspapīru tirgu dažādos griezumos, ļauj salīdzināt un daudz precīzāk analizēt tirgus virzību. Šāda analīzes iespējamība ļauj arī ārvalstu ieguldītājiem spriest par Latvijas vērtspapīru tirgus attīstību un izšķirties par ieguldījumu izdarīšanu.

Cenu izmaiņa - cenu izmaiņas aprēķināšanai izmanto pēdējo vidēji svērto cenu attiecīgā perioda beigās un pēdējo vidēji svērto cenu iepriekšējā perioda beigās. Cenu izmaiņu izsaka procentos.

Cenu svārstību apgabals - pieļaujamās viena vērtspapīra cenas izmaiņas vienas tirdzniecības sesijas laikā.

Dematerializēti vērtspapīri - vērtspapīri, kas nav nodrukāti papīra formā. Tie tiek uzglabāti datu bāzē, parasti elektroniskā formā. Šobrīd Latvijā apgrozībā galvenokārt ir dematerializēti vērtspapīri. Dematerializētiem vērtspapīriem salīdzinājumā ar parastiem papīra vērtspapīriem ir vairākas priekšrocības:

No emitentu viedokļa

- nav poligrāfijas izmaksu

No ieguldītāju viedokļa

- drošība - tos nav iespējams nozagt
- neapstrīdamas īpašuma tiesības

No vērtspapīru tirgus dalībnieku viedokļa

- ātra darījumu izpilde
- droša glabāšana
- nav problēmas, kas saistītas ar to fizisku pārvietošanu

Depozitārijs - vērtspapīru uzskaites struktūrvienība, kas iegrāmato, uzskaita un glabā vērtspapīrus. Latvijas Centrālais depozitārijs - bezpeļņas akciju sabiedrība, kas iegrāmato, uzskaita un glabā visus LR publiskajā apgrozībā izlaistos un esošos vērtspapīrus, kā arī nodrošina norēķinus fondu biržas tirgus darījumiem ar vērtspapīriem.

Dividendes - ienākums, kuru saņem akcijas īpašnieks. Tā ir a/s tīrās peļņas daļa, kura ik gadus tiek sadalīta starp akciju īpašniekiem un veido viņu ienākumu par ieguldīto kapitālu. Dividendes var nesaņemt gadījumos, kad akciju sabiedrība, pirmkārt, strādā ar zaudējumiem, un, otrkārt, ja visu peļņu iegulda uzņēmuma attīstībā. Izņēmums ir dividendes par privilēģētajām akcijām, kuru īpašniekiem dividendes izmaksā neatkarīgi no a/s darbības rezultātiem.

DVP (*Delivery Versus Payment*) - vērtspapīru piegāde pret samaksu.

Emisija - viena emitenta vērtspapīru izlaides process.

Emitents - valsts, pašvaldība, Latvijas Banka, LR Uzņēmumu reģistrā reģistrēta juridiska persona, kas ir tiesīga izlaist un izlaiž vērtspapīrus savā vārdā, vai ārvalstu juridiskā persona, kas ir tiesīga izlaist un izlaiž vērtspapīrus savā vārdā.

Emisijas prospekts - dokuments, kurā ir detalizēta informācija par emitentu un vērtspapīriem, ko tas piedāvā publiskajā apgrozībā.

Fondu birža - bezpeļņas akciju sabiedrība, kas organizē atklātu un regulāru vērtspapīru publiskās apgrozības darījumu slēgšanu.

Indekss - indekss parāda visa fondu tirgus tendences, kas, savukārt palīdz ieguldītājiem izvērtēt situāciju un izšķirties par investīciju izdarīšanu attiecīgajā vērtspapīru tirgū. Biržas indekss ir arī makroekonomisks rādītājs, kas ļauj spriest par vērtspapīru tirgus stāvokli valstī un norāda uz valsts ekonomiskās attīstības un ekonomikas stabilitātes līmeni.

Informācijas atklāšanas prasības - uzņēmumam, kura akcijas tiek kotētas Biržas Oficiālajā vai Otrajā sarakstā, jāievēro arī vairākas informācijas atklāšanas prasības. Tādēļ pirms akciju kotēšanas uzsākšanas, katrs emitents paraksta vienošanos ar Rīgas Fondu biržu, kurā paredzēts, kāda informācija un kad jāsniedz Biržai, kura to tālāk izplata vērtspapīru tirgus dalībniekiem. Emitentam ir jāiesniedz Biržai informācija par jebkuru notikumu, kas var ietekmēt vērtspapīra cenu, līdz nākamajai tirdzniecības sesijai. Biržas Oficiālajā sarakstā iekļauto vērtspapīru emitentam ir regulāri jāiesniedz Biržai informācija par faktiem un notikumiem, kas var būtiski ietekmēt emitenta vērtspapīru cenu, visi emitenta publisko paziņojumu un publicēto dokumentu kopijas, kurās ir finansiāla vai ekonomiska rakstura informācija, kā arī nerevidēti ceturkšņa pārskati un zvērināta revidenta (auditorsabiedrības) apstiprināti darbības gada pārskati.

Biržas Otrajā sarakstā iekļauto vērtspapīru emitentam ir regulāri jāiesniedz Biržai informācija par notikumiem, kas var ietekmēt vērtspapīru cenu, kā arī nerevidēti ceturkšņa pārskati un zvērināta revidenta (auditorsabiedrības) apstiprināti darbības gada pārskati.

Īpatsvars kopējā apgrozījumā - vērtspapīra kopējais apgrozījums dalīts ar tirgus kopējo apgrozījumu noteiktā laika periodā un izteikts procentos.

ISIN kods - unikāls vērtspapīru laidiena numurs, ko piešķir valsts centrālais depozitārijs.

Kopējā akciju tirgus kapitalizācija (akciju tirgus kapitalizācija) - kopējā visu biržā kotēto uzņēmumu tirgus vērtību kopsūma noteiktā datumā. Katra uzņēmuma tirgus vērtību aprēķina, reizinot uzņēmuma vienas akcijas vidēji svērto cenu tirdzniecības sesijā ar kopējo uzņēmuma izlaisto akciju skaitu.

Kotēšana - vērtspapīra cenas noteikšana fondu biržā. Šī cena var būt augstāka vai zemāka par nominālvērtību.

Ķīlu zīme - vērtspapīrs, kas apliecina nekustamā īpašuma iekļājumu kredītiestādē un dod tā turētājam tiesības saņemt iepriekš noteiktu (fiksētu) ienākumu, izteiktu procentos no ķīlu zīmes nominālvērtības. Hipotēku bankas bieži vien izsniedz aizdevumus nevis skaidrā naudā, bet ķīlu zīmēs, kuras aizņēmējs savukārt pats var realizēt vērtspapīru tirgū. Ķīlu zīme kā vērtspapīrs var būt biržas darījumu objekts.

Likviditāte - iespēja pārdot un pirkt vērtspapīrus.

Memorands - vienkāršots emisijas prospekts, ko emitents vai persona, kas laiž vērtspapīrus publiskajā apgrozībā, iesniedz Vērtspapīru tirgus komisijai, lai saņemtu atļauju vērtspapīru laišanai publiskajā apgrozībā.

Naudas plūsma - pārskats, kurā tiek norādīta uzņēmuma naudas kustība.

Nepārtrauktais tirgus par mainīgu cenu - tirdzniecība ar vērtspapīriem par dažādām cenām, ievērojot cenu svārstību apgabalu.

Nepārtrauktais tirgus par noteiktu cenu - tirdzniecība ar vērtspapīriem par vienu, centrālajā tirgū noteiktu cenu.

Noteikumi (noteikumi vērtspapīru iekļaušanai Biržas sarakstos) - fondu biržas prasības pret emitentu tā vērtspapīru iekļaušanai biržas vērtspapīru sarakstos. Austrumeiropas biržās parasti ir vismaz divi šādi saraksti: galvenais un otrais. Oficiālajā sarakstā prasības ir daudz stingrākas.

Obligācija - vērtspapīrs, kas garantē to īpašniekam ikgadēju ienākumu saskaņā ar iepriekš fiksētu procentu likmi un dod tiesības pēc noteikta laika saņemt obligācijas nominālvērtību.

Oficiālais saraksts - Biržas Oficiālajā sarakstā var tikt iekļauti vērtspapīri, kuri atbilst šādām prasībām:

- 1) vērtspapīri ir reģistrēti Vērtspapīru tirgus komisijā;
- 2) vērtspapīru laidiena minimālais laidiens naudā ir ne mazāks kā 3 000 000 latu (6 000 000 ECU - ārvalstu valūtas segmenta vērtspapīriem);
- 3) vismaz 25% no emitenta apmaksātā pamatkapitāla un akcijas vismaz 750 000 latu nominālvērtībā ir publiskajā apgrozībā;
- 4) emitents pēdējā finanšu gadā ir strādājis ar peļņu;
- 5) pēdējā gada finanšu pārskats saskaņā ar starptautiskajiem grāmatvedības standartiem.
- 6) emitentam ir jāiesniedz Biržai informācija par jebkuru notikumu, kas var ietekmēt vērtspapīra cenu, līdz nākamajai tirdzniecības sesijai;
- 7) Biržas Oficiālajā sarakstā iekļauto vērtspapīru emitentam ir regulāri jāiesniedz Biržai informācija par faktiem un notikumiem, kas var būtiski ietekmēt emitenta vērtspapīru tirgus cenu, visi emitenta publisko paziņojumu un publicēto dokumentu kopijas, kurās ir finansiāla vai ekonomiska rakstura informācija, kā arī nerevidēti ceturkšņa pārskati un zvērināta revidenta (auditorsabiedrības) apstiprināti darbības gada pārskati.

Vērtspapīru iekļaušana un atrašanās Oficiālajā sarakstā saistīta arī ar zināmām izmaksām. Maksa par vērtspapīru iekļaušanu Oficiālajā sarakstā ir 7 500 latu. Ikgadējā maksa Oficiālajā sarakstā esošajiem vērtspapīriem ir 5 000 lati.

Otrais saraksts - Biržas Otrajā sarakstā var tikt iekļauti vērtspapīri, kuri atbilst šādām prasībām:

- 1) vērtspapīri ir reģistrēti Vērtspapīru tirgus komisijā;
 - 2) Biržas Otrajā sarakstā iekļauto vērtspapīru emitentam ir regulāri jāiesniedz Biržai informācija par notikumiem, kas var ietekmēt vērtspapīru cenu, kā arī nerevidēti ceturkšņa pārskati un zvērināta revidenta (auditorsabiedrības) apstiprināti darbības gada pārskati.
- Maksa par vērtspapīru iekļaušanu Otrajā sarakstā ir 1 500 latu. Ikgadējā maksa Otrajā sarakstā esošajiem vērtspapīriem ir 1000 latu.

Otreizējais tirgus - vērtspapīru tirdzniecība, ko veic citi vērtspapīru tirgus dalībnieki, izņemot emitentu.

Pasīvi - uzņēmuma bilances sastāvdaļa, kura raksturo pašu un piesaistītos līdzekļus.

Pēdējā vidēji svērtā cena - vērtspapīra vidēji svērtā cena pēdējā tirdzniecības sesijā, kurā vērtspapīrs ir tirgots.

Publiskā emisija - tikai valsts, pašvaldību, Latvijas Bankas vai publiskās akciju sabiedrības atvietojamu vērtspapīru izlaide publiskam piedāvājumam un apgrozībai.

Repo darījumi - vērtspapīru pārdošana ar atpakaļpirkšanu.

Sākotnējā izvietošana - emitenta vai tā pilnvarotas personas izteikts pirmais publiskais piedāvājums iegūt vērtspapīros nostiprinātās tiesības un šo tiesību pirmreizējā iegūšana.

Saraksti - Rīgas Fondu biržā šobrīd ir trīs vērtspapīru saraksti - Oficiālais, Otrais un Brīvais saraksts. Saraksti atšķiras ar prasībām pret uzņēmumiem, kuru akcijas tajos iekļautas.

Sesiju skaits, kurās noteikta cena - sesiju skaits, kurās ir noteikta uzņēmuma akciju cena. Cena var būt noteikta arī tad, ja centrālajā tirgū nav izpildīts neviens no iesniegtajiem uzdevumiem (pilnīgi nesabalansēts tirgus).

Slēgtā emisija - tādu akciju sabiedrības vērtspapīru izlaide, kurus nevar piedāvāt publiskai apgrozībai, vai publiskās akciju sabiedrības vērtspapīru izlaide, kas nav publiskā apgrozībā.

Termini -

average - vidējā svērtā cena nepārtrauktajā tirgū par mainīgām cenām;

best bid size - labākais pieprasījums;

best ask size - labākais piedāvājums;
block (arī *bl.*) - tiešie darījumi;
deals (arī *dls*)- darījumu skaits;
high - augstākā cena;
low - zemākā cena;
last - pēdējā cena;
close - pēdējā cena iepriekšējā tirdzniecības sesijā;
price - cena;
rep. - atpakaļpirkuma darījumi;
time - darījuma veikšanas brīdis;
traded - tirgto vērtspapīru skaits;
turnover - apgrozījums

Tiešais darījums - darījums ar biržas vērtspapīru sarakstos iekļautiem vērtspapīriem, kurš ir noslēgts, darījuma pusēm tieši vienojoties, un ir reģistrēts biržā.

Vērtspapīrs - finansu dokuments, kas apliecina emitenta saistību attiecībā pret dokumenta īpašnieku un kas var būt publiskās apgrozības objekts, nemainoties tajā nostiprināto tiesību apjomam. Šobrīd Latvijā apgrozībā ir dematerializēti vērtspapīri. Tie ir tādi vērtspapīri, kas nav nodrukāti papīra formā, tos uzskaita un uzglabā datu bāzē, parasti elektroniskā formā.

Vērtspapīru laidiens - savstarpēji atvietojamu vērtspapīru kopums (vērtspapīri ar vienādu nominālvērtību, vienādām tiesībām akcionāriem). Viens vērtspapīru laidiens var ietvert vairākas vērtspapīru emisijas.

Vidēji svērtā cena - vienas tirdzniecības sesijas laikā izpildīto darījumu apjomu summa dalīta ar šajos darījumos tirgto vērtspapīru skaitu. Nosakot vidēji svērtu cenu, netiek ņemti vērā tiešie darījumi.

Trešā stunda. Pārbaudes darbs par vērtspapīriem.

Stundu plāns

Mācību priekšmets: Biznesa ekonomiskie pamati

Klase: 10. kl.

Tēma: Vērtspapīri

Stundu tips: vienkārša mācību stunda

Stundu forma: individuālā

Stunda izmantojamās metodes: individuālie uzdevumi

Starppriekšmetu saikne: matemātika

Resursi: darba lapas, rakstāmpiederumi.

Klases iekārtojums atbilstoši datorklasei.

Laiks: viena mācību stunda - 40 minūtes

Skolēnu skaits: ne vairāk kā 27 cilvēki

Stundas mērķi un uzdevumi:

- Noskaidrot skolēnu zināšanas par vērtspapīriem;

Nepieciešamie materiāli:

1. Izdales materiāli: Darba lapa pārbaudes darbam..

Plānotie rezultāti:

- Ir zināšanas par Rīgas Fondu biržas darbību.
- Prot pēc pieejamās informācijas noteikt vērtspapīra cenu.
- Ir zināšanas un izpratne par vērtspapīru tirdzniecību.
- Prot izvēlēties ienesīgāko akciju.
- Prot pielietot savas prasmes un iemaņas.

Stundas gaita

Stundas sākumā skolotājs skolēnus iepazīstina ar šīs stundas norisi. Skolēniem uz sola drīkst atrasties rakstāmpiederumi. Skolotājs novēl skolēniem labu veiksmi. Izdala darba lapas pārbaudes darbam.

Stundas beigās skolotājs savāc skolēnu darba lapas.

Darba lapa pārbaudes darbam.

Skola

.... klases skolnie....

pārbaudes darbs biznesa ekonomiskajos pamatos

Tēma: Vērtspapīri

Ieskaitē no 37 punktiem iegūti _____ punkti,
mācību vielas apguves koeficients _____,
vērtējums _____ balles.

1. uzdevums (8 punkti)

Iegūti punkti

Izskaidroto dotos jēdzienus!

Vērtspapīri.....

Emisija.....

Dividende -

Rīgas Fondu birža -

2. uzdevums (7 punkti)

Iegūti punkti

Tests.

- 1) Kurš finanšu dokuments nav uzskatāms par vērtspapīru?
 - a) akcija;
 - b) obligācija;
 - c) vekselis;
 - d) starp minētajiem tādu nav.
- 2) Kādus iekšējos līdzekļus akciju sabiedrība var izmantot jauna ražošanas korpusa celtniecībai?
 - a) iegūto naudu par pārdotajām akcijām;
 - b) iegūto naudu par parastajām pārdotajām akcijām;
 - c) peļņu;
 - d) īslaicīgu bankas kredītu.
- 3) Cilvēki, pērkot akcijas, ar laiku var saņemt ienākumus, ko sauc par:
 - a) algu;
 - b) tarifiem;
 - c) subsīdijām;
 - d) dividendēm.
- 4) “Vērša” taktika pamatojas uz cerību, ka:
 - a) palielināsies akciju dividendes;
 - b) celsies akciju kurss;
 - c) kritīsies akciju kurss;
 - d) palielināsies brokeru komisijas nauda.
- 5) Kurus informācijas avotus Tu izmantotu, lai aprēķinātu akciju sabiedrības tīro peļņu?

- a) avīzes finanšu nodaļu;
 - b) akciju sabiedrības prospektu;
 - c) akciju sabiedrības bilances pārskatu;
 - d) akciju sabiedrības ienākumu deklarāciju.
- 6) A/s "LM" ražošanas paplašināšanai tuvākajā laikā nepieciešams papildu kapitāls Ls 200000. Kompānijas menedžeri vēlas saņemt to no ārējiem avotiem, neizmantojot kreditora pakalpojumus. Kurš kapitāla iegūšanas avots būs piemērotāks?
- a) ilgtermiņa bankas kredīts;
 - b) kompānijas nesadalītā peļņa;
 - c) akciju pārdošana;
 - d) obligāciju pārdošana.
- 7) Priviliģēto akciju īpašnieks:
- a) saņem dividendes un piedalās uzņēmuma pārvaldē;
 - b) saņem dividendes, bet viņam nav balsstiesības;
 - c) saņem fiksētās dividendes;
 - d) saņem fiksētās dividendes, un viņam ir pirmtiesības uz aktīvu daļu uzņēmuma likvidācijas gadījumā.

3. uzdevums (6 punkti)

Iegūti punkti

Atrisini uzdevumu!

Akciju sabiedrība "Ausma" izlaida 200 000 parasto akciju Ls 10 vērtībā katru un 500 privilģēto akciju par Ls 5 katru. Aprēķini akciju sabiedrības kopējo kapitālu!

4. uzdevums (6 punkti)

Iegūti punkti

Vai apgalvojums ir patiess (P) vai aplams (A)?

- _____ Iegādājos akcijas, cilvēki var droši ieguldīt brīvos līdzekļus.
- _____ Iegādājoties akcijas, var palielināt savu ietekmi uzņēmuma pārvaldē.
- _____ Akcijas nodrošina ikgadēju ienākumu – dividendi.
- _____ Obligācija nodrošina garantētu ikgadēju ienākumu.
- _____ Privatizācijas sertifikāta tirgus cena ir Ls 28.
- _____ Akciju kursu nosaka fondu birža, un to ietekmē tikai fondu biržas lēmums.

5. uzdevums (10 punkti)**Iegūti punkti***Aplūko informāciju dotajā tabulā!*

Fonds	Vērtība	Vērtības izmaiņas dienā	Pirkšanas cena	Pārdošanas cena	Ienesīgums	Ienesīgums 3 mēnešos	Ienesīgums 6 mēnešos	Ienesīgums 1 gadā
Austrumeiropas Sabalansētais fonds	12,08	0,17%	12,08	12,26	06.10.03 .- 03.01.06 . 20,8%	-0,17%	5,87%	11,85%
Baltijas Jūras Valstu Akciju Investīciju fonds	147,86	0,71%	147,86	150,08	24.08.04 .- 03.01.06 . 47,86%	4,26%	22,85%	38,10%
Konservatīvais fonds	11,37	0,00%	11,37	11,43	16.10.02 .- 03.01.06 . 13,7%	0,18%	0,98%	2,99%
Krievijas Akciju fonds	14,56	0,28%	14,56	14,85	17.03.04 .- 29.12.05 . 45,60%	8,25%	51,51%	70,89%

Izmantojot doto informāciju, tabulā ieraksti:

- salīdzini fondus pēc to ienesīguma (zems, vidēji zems, vidējs, vidēji augsts, augsts);
- salīdzini fondus pēc to riska (zems, vidēji zems, vidējs, vidēji augsts, augsts);
- paskaidro savus vērtējumus!

Fonds	Ienesīgums	Risks	Paskaidrojumi
Austrumeiropas Sabalansētais fonds			
Baltijas Jūras Valstu Akciju Investīciju fonds			
Konservatīvais fonds			
Krievijas Akciju fonds			

- d) atzīmē šo fondu iespējamās atrašanās vietas grafikā: ienesīgums - risks;
- e) Kaspars par saviem 1000 Ls vēlas iegādāties Austrumeiropas Sabalansētā fonda apliecības. Cik apliecību viņš iegūtu, ja pirkums tiktu veikts 03.01.2006. un bankas noteiktā pārdošanas komisijas likme ir 1,50%?

Vērtēšanas kritēriji

Uzd.	Vērtēšanas kritēriji	Punkti		Max. Punkti
1.	Izskaidrota doto jēdzienu nozīme	1		8
2.	Par pareizu testa jautājumu	1		7
3.	Atrisināts, cik a/s iegūs, pārdodot parastās akcijas	2		6
	Atrisināts, cik a/s iegūs, pārdodot privilēģētās akcijas	2		
	Aprēķināts, cik būs a/s kopējais kapitāls	2		
4.	Pēc dotā piemēra uzrakstīts vai apgalvojums ir patiess vai aplams	1		6
5.	Par saprātīgu ienesīguma un riska vērtējumu	0,5	4	10
	Par grafika uzzīmēšanu	1		
	Par fondu atrašanās vietas atainojumu grafikā	0,5	2	
	Apliecības tiek tirgotas par eiro, tādēļ latus pārvērš par eiro	1		
	Aprēķināta ieguldījuma apliecības emisijas cena	1		
	Aprēķināts iegādāto apliecību skaits	1		
KOPĀ:				37

Līmenis	Koeficients	Balles
	0,98 - 1	10
	0,92 - 0,97	9
<i>Optimāls</i>	0,82 - 0,91	8
	0,70 - 0,81	7
	0,59 - 0,69	6
<i>Pietiekams</i>	0,46 - 0,58	5
	0,33 - 0,45	4
<i>Nepietiekams</i>	0,22 - 0,32	3
	0,12 - 0,21	2
	0 - 0,11	1

Secinājumi un priekšlikumi

Lai sasniegtu mērķi un izpildītu izvirzītos darba uzdevumus, darba autore ir izanalizējusi darba 1.nodaļā šādus dokumentus: valsts vidējās izglītības standartu „Biznesa ekonomiskie pamati”, Izglītības un saturs eksaminācijas centra apstiprināto mācību programmu „Biznesa ekonomiskie pamati” un apkopojusi publicēto mācību literatūru par tematu „Vērtspapīri”. Darbha Autore ir nonākusi pie secinājuma, ka turpmāk temata „Vērtspapīri” apguves procesā ir nepieciešamas nelielas izmaiņas, lai sasniegtu valsts izglītības standartā „Biznesa ekonomiskie pamati” noteiktos mērķus un uzdevumus. Darba autore iesaka papildināt standartā ietvertos jēdzienus un likumsakarības, par kurām skolēni iegūst priekšstatus un zināšanas par ekonomikas terminiem tēmā „Vērtspapīri”.

Izanalizējot standartā „Biznesa ekonomiskie pamati” noteiktās prasības ar Izglītības un sautra eksaminācijas centra apstiprināto mācību programmu, darba autore secina:

- ka tēma „Vērtspapīri” ir izklaidēta pa vairākām nodaļām, un līdz ar to skolēniem ir grūtības izpratnē par vērtspapīriem.
- Tēmas „Vērtspapīri” jēdzieni ir skaidroti pie galvenās tēmas, savukārt pie citām nodaļām jēdzieni par vērtspapīriem ir tikai pieminēti, bet nav skaidroti.

Darba autore ir apkopojusi publicēto mācību literatūru par tematu „Vērtspapīri” un veikusi šo mācību līdzekļu saturs analīzi, pamatojoties uz biznesa ekonomikas standarta un mācību programmas prasībām. Darba autores secina, ka:

- Mācību grāmatas vairākumā sniedz viena saturs informāciju.
- Atšķiras izmantoto jēdzienu skaits.
- Visas grāmatas nav piemērotas Latvijas valsts skolēniem, jo ir apskatīti piemēri no citu vakstu pieredzes.
- Ilustrāciju, shēmu, tabulu nepietiekamība.
- Kā vispiemērotāko mācību grāmatu darba autore iesaka Mihaila Siņicina „Biznesa ekonomiskie pamati” un KUmerdankas Airas „Biznesa ekonomiskie pamati”.

Darba autore darba 2.un 3. nodaļā sniedz teoētiku ieskatu par vērtspapīriem un mācību stundu aprkstu, tajās ietverot iespēju vizualizēt stundas, tajās ietverot jaunās tehnoloģijas)internets, prezentācijas, kodoskopu).

Darba autore izstrādājot 2. un 3.nodaļu, secināja, ka:

- Tika apskatīti arī daļa vērtspapīru veidu. Vērtspapīri var būt pilnīgi dažādi ar pavisam

dažādām iespējām.

- Tika apskatīta Rīgas Fondu Birža vērtspapīru tirdzniecības shēma. Tika izprasts veids, kā notiek vērtspapīru aprīte, pirkšana un pārdošana.

- Skolotājam ir jābūt uzmundrinātājam, draugam, līdzstrādniekam. Skolēnus nevar piespiest aktīvi darboties, ja viņi pasi to nevēlas, tāpēc jārada skolēnos vēlēšanos darboties, radot interesi par aktuālām problēmām, realizēt pašam savas idejas, izvēlēties un pilnīgi pašam atbildēt par rezultātiem. Tādu demokrātisku, draudzīgu un atbrīvotu mācīšanas stilu prasa īpaši ekonomikas mācīšana. Uzņēmība un spēja uzdrīkstēties- spējas, kas nepieciešami dzīvei.

- Lai skolēniem rastos pārlicība, ka skolotājs viņus saprot, ir tika ievēroti dažādi priekšnoteikumi, it īpaši, spēja uztvert galveno domu bērna sacītajā, uzdot precīzus jautājumus, steigties palīgā. Darbā ar skolēniem tika ievēroti šādi pamatprincipi: klausīšanās, atkārtošana, noskaidrošana, iztaujāšana (uzdot jautājumus, kas prasa plašākas atbildes, precizējums; radīt labvēlīgu, mierīgu atmosfēru u.t.t.), piemēru meklēšana. Izmantojot šos saskarsmes principus skolēni attīsta savas domas, prasmes uzturēt dzīvu un saistošu sarunu.

Pedagoga loma ir īpaši svarīga. Viņš rada mikroklīmatu vai noskaņu klasē. Tieši skolotājs ir tas, kas var radīt brīvu un nepiespiestu atmosfēru. Pedagoģs ir tas, pie kura griežas audzēkņi, lai saņemtu norādes, iegūtu zināšanas un meklētu aizstāvību. Skolotāja loma ir ļoti nopietna bērnu sagatavotībai dzīvē, lai iekļauties tirgus ekonomiskās apstākļos, izprast tās realitātes un patstāvīgi pieņemt optimālu ekonomisku lēmumu.

Ekonomiskās izglītības jautājumi ir aktuāli ikvienam sabiedrības locekļiem un ņemot vērā šī mācību priekšmeta specifisko metodiku un aktuālos mācību priekšmeta mērķus un uzdevumus, ekonomiku varētu uzskatīt par vienu no svarīgākajiem mācību priekšmetiem vispārējās vidējās izglītības mācību programmās.

Pedagoga loma ir īpaši svarīga. Viņš rada mikroklīmatu vai noskaņu klasē. Tieši skolotājs ir tas, kas var radīt brīvu un nepiespiestu atmosfēru. Pedagoģs ir tas, pie kura griežas audzēkņi, lai saņemtu norādes, iegūtu zināšanas un meklētu aizstāvību. Skolotāja loma ir ļoti nopietna bērnu sagatavotībai dzīvē, lai iekļauties tirgus ekonomiskās apstākļos, izprast tās realitātes un patstāvīgi pieņemt optimālu ekonomisku lēmumu.

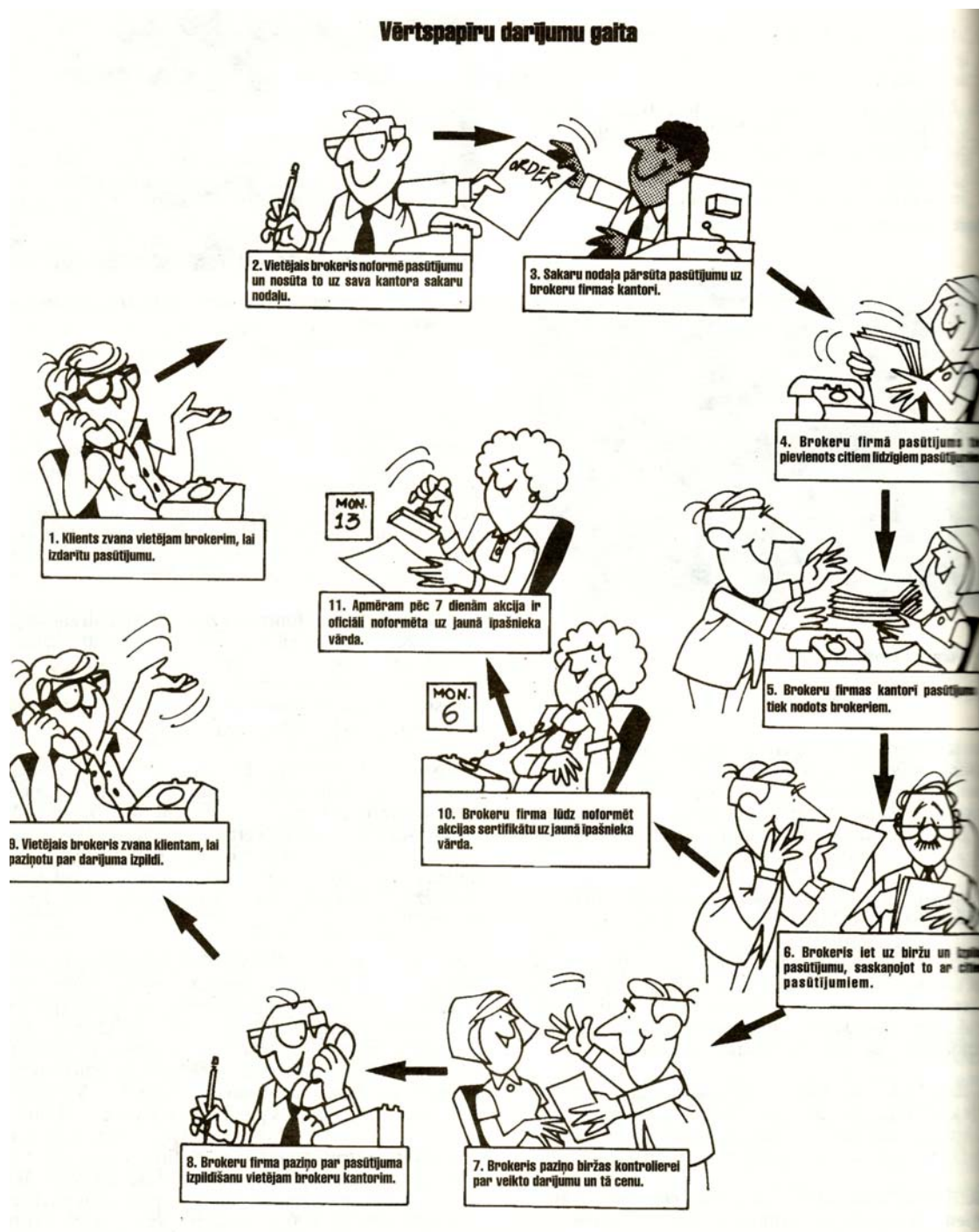
Literatūras saraksts

1. Alijevs R. Vidusskolēnu jaunrade mācībās. – R.: RaKa, 1999., 274.lpp.
2. Aut. kolektīvs Vērtspapīru tirgus zinības. – R.: Jumava, 2006., 222.lpp.
3. Baltušīte R. Skolotāja loma mācīšanās motivācijā. – R.: RaKa, 2006., 231.lpp.
4. Bikse V.red. Ekonomikas pamatprincipi. Aktīvās mācību metodes. Skolotāja grāmata.- R.: Zvaigzne ABC, 1999., 132.lpp.
5. Biznesa ekonomikas pamatu rajona olimpiādes materiāli 2005./ 2006.m.g.
6. Bundurs Ž. Padomnieks vekseļa lietās. – R.: Zvaigzne ABC, 1994., 125.lpp.
7. I. Dukulis, I. Gultniece, A. Ivane, L. Kuriloviča, V. Vēzis, A. Žodziņa. – R: Prezentācijas materiālu sagatavošanas pakete Microsoft PowerPoint. 2000.
8. ISEC Biznesa ekonomiskie pamati: Mācību programma. – R.: ISEC, 2002., 40.lpp.
9. Jaunais skolotājs: Rakstu krājums. – R.: IAC, 2006., 136.lpp.
10. Junior Achievement Biznesa pamati. – R.: JAL, 1998., 1.-20.nod.
11. Junior Achievement Lietiškā ekonomika. – R.: JAI, 1994., 212.lpp.
12. Kopmane P., Petermane L. Demokrātijas pieredze skolā. – R.: RaKA, 1999, 173.lpp.
13. Krieviņš V. Ekonomikas pamatkurss: Mācību līdzeklis. – R.: RaKa, 1996.
14. Krieviņš V. Mājsaimniecības ekonomika: Eksperimentālā mācību grāmata 7.-12.klasei. – R.: RaKa, 1997.
15. Latvijas Republikas Izglītības un Zinātnes Ministrija. Izglītības satura un eksāmenu centrs. – R: Biznesa Ekonomikas Pamati. Vispārējās izglītības standarts. 2001., 15.lpp.
16. Maslo E. Mācīšanās spēju pilnveide. – R.: RaKa, 2003., 192.lpp.
17. Prets D. Izglītības programmu pilnveide. – R.: Zvaigzne ABC, 2000., 383.lpp.
18. Rīgas Fondu birža Ko derētu zināt par vērtspapīriem. – R.: Barents, 1998., 21.lpp.
19. Smits E. Paātrināta mācīšanās klasē.-R.: Pētergailis,2000.
20. Starptautiskā biznesa skaidrojošā vārdnīca. – R.: Jumava, 2005., 345.lpp.
21. Tūna A. Jaunais skolotājs. – R.: IAC, 2006., 136.lpp.
22. Vērtspapīru tirgus zinības. – R.: Jumava, 2006., 222.lpp.
23. Viļums G. Vērtspapīru tirgus pamati. – R.: RaKa, 1999., 26.lpp.
24. Žogla I. Didaktikas teorētiskie pamati. – R.: RaKa, 2001., 275.lpp.
25. www.liis.lv

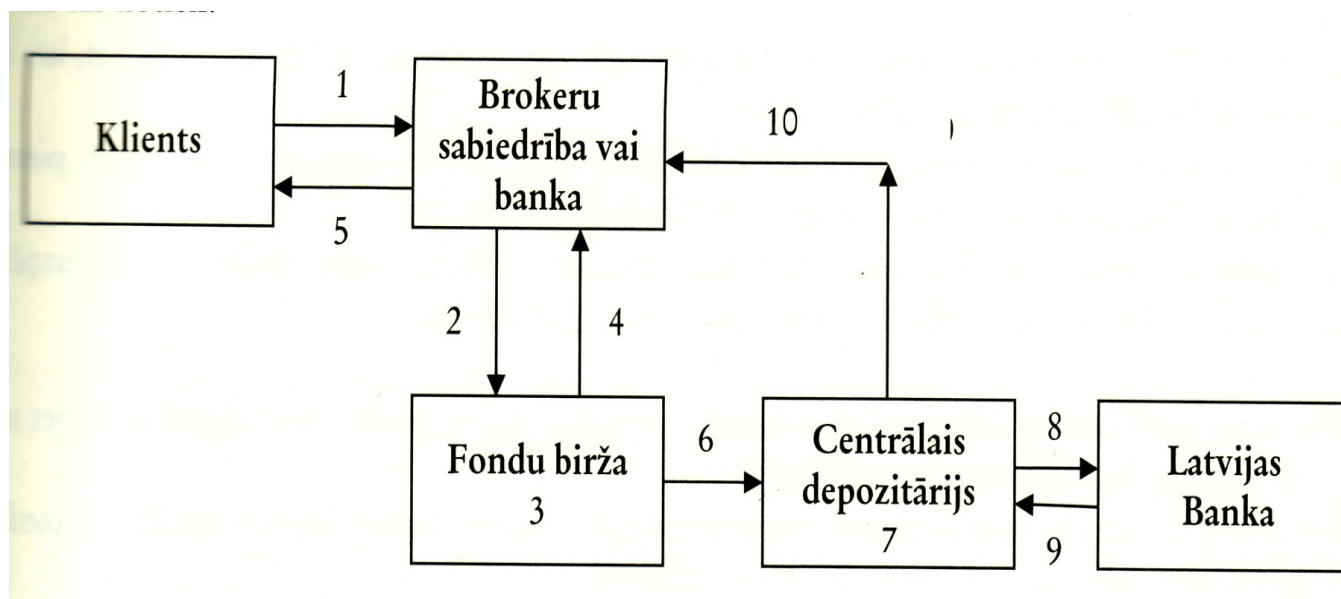
26. www.likumi.lv
27. www.vsaa.lv
28. www.lkb.lv

PIELIKUMS

Vērtspapīru darījumu gaita

Junior Achievement "Lietišķā ekonomika". – R.: 1994., 66.lpp.

Kumerdanka A. Biznesa ekonomiskie pamati. – R.: Turība, 2007., 85.lpp.

